

EEN GENTSE STAATSGREEP

De Gevangenneming van de Hertog van Aarschot en andere edelen te Gent op 28 oktober 1577

Nicolas DEBRUYNE¹

Inleiding

Het jaar 1577 was ongetwijfeld één van de woeligste jaren uit de Nederlandse Opstand. Aartshertog Matthias werd als nieuwe landvoogd in de Nederlanden geïnstalleerd, maar zou door het klimaat van wantrouwen in het land geen half jaar aan het bestuur blijven. Het politiek systeem werd immers steeds meer verscheurd door rivaliserende facties die om de dominantie over de Staten-Generaal streden. De komst van deze jonge, onervaren en kneedbare aartshertog om het stadhouderschap over de Nederlanden over te nemen, was daar niet vreemd aan, en illustreert hoe zeer de politiek in deze periode in de greep was van machtsintriges. Daarnaast zouden in 1577 in Vlaanderen en Brabant ‘revolutionaire’ stadscomités het licht zien, die de macht van de adellijke en geestelijke instanties probeerden te breken ten voordele van de machthebbers in de stad. Geïnspireerd door Willem van Oranje, handelden deze opstandige groepen doorgaans in het teken van de protestantse religie, en doken voor het eerst op in Brussel, waar een comité van “XVIII-mannen” het stadsbestuur overnam. De opkomst van dergelijke rebelse groepen zou echter des te ingrijpender zijn in het graafschap Vlaanderen, waar de steden een grote opstandige traditie hadden. Het was Gent dat het voortouw nam, toen er in het najaar van 1577 naar het voorbeeld van Brussel een revolutionair bewind aan de macht kwam.

Er heerste in Gent al decennia lang ontevredenheid over het feit dat men weigerde de stad haar stadsprivileges terug te geven, die destijds door Karel V waren afgenomen als straf voor het verzet tegen zijn nieuwe belastingspolitiek. Toen

¹ Deze bijdrage is een herwerkte en verkorte versie van onze verhandeling voorgelegd aan de Faculteit Letteren van de K.U. Leuven voor het behalen van de graad Master in de Geschiedenis. Zie: N. Debruyne, *De Middenpartij Onthoofd. De gevangenneming van de Hertog van Aarschot en andere edelen te Gent in 1577*, (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 72, Leuven, 2009. Wij wensen Prof. Dr. Gustaaf Janssens oprecht te bedanken voor alle raad, verbeteringen en hulp bij het schrijven van deze bijdrage.

ook de pas aangestelde gouverneur van Vlaanderen, de hertog van Aarschot, in oktober 1577 weigerde deze sanctie ongedaan te maken en aan de Gentse grieven tegemoet te komen, zagen de orangistische radicalen hun kans schoon. Op 28 oktober 1577 zetten ze, met medeweten van hun prins, de hertog van Aarschot en andere belangrijke en minder belangrijke heren gevangen. In alle provincies reageerde men geschokt. Vooral de brutaliteit waarmee deze arrestaties verricht waren, en het schrijnend gebrek aan respect voor de edelman, zetten bij velen kwaad bloed. Enkele dagen later stichtten deze *patriotten* een nieuw revolutionair stadsbestuur. Terwijl de volgende jaren praktisch heel Vlaanderen voor het model van Gent zou moeten zwichten, ondergingen vele van de gevangenen een zware detentie, en zouden in sommige gevallen pas vele jaren later terug vrijgelaten worden. Het is goed mogelijk dat met deze arrestaties de basis was gelegd voor het mislukken van de unie van de Nederlanden.

De bedoeling van onze oorspronkelijke verhandeling “*De Middenpartij Ont-hoofd*” was om de gebeurtenissen van 28 oktober 1577 vanuit de bovengeschetste politieke ontwikkelingen te verklaren, en de gevolgen die ze hadden voor het politiek bestel van de Nederlanden uitvoerig uiteen te zetten. Hier zullen we ons beperken tot het bespreken van de belangrijkste gebeurtenissen, en meer aandacht besteden aan de ontwikkelingen die de stad Gent in het bijzonder aanbelangen. De revolutionaire staatsgreep van 1577 en het calvinistisch bewind dat erna geïnstalleerd werd, is immers een belangrijke pagina uit de bewogen geschiedenis van de stad.

Over de conflicten in de Nederlanden, de rol van de Staten-Generaal en de Gentse republiek in 1577 en de jaren erna, zijn er de voorbije decennia meerdere waardevolle stukken verschenen. We verwijzen hiervoor naar de werken van J. Decavele, G. Janssens en P. Rogghé, die we hierna nog veelvuldig zullen citeren.² Toch is het op zijn minst verbazend te noemen dat er slechts één enkele studie, uit 1860, uitsluitend de arrestaties van 28 oktober 1577 bespreekt. De auteur vergist zich vaak in cruciale zaken, zoals over personen en data. Het desbetreffende artikel is daarenboven slechts een zevental pagina's lang.³ Het zou echter verkeerd zijn te beweren dat er nooit interesse voor deze belangrijke gebeurtenis is geweest. Historici als Kervyn de Volkaersbeke, Kervyn de Lettenhove,

² Zie o.m.: J. Decavele, 'Gent, calvinistisch en republikeins strijdcentrum in de Nederlandse Opstand (1577-1584)', in: *Herdenking Willem van Oranje 1584-1984*, Brussel, 1985, p. 65-86; G. Janssens, 'Brabant in het verweer'. *Loyale oppositie tegen Spanje's bewind in de Nederlanden van Alva tot Farnese (1567-1578)* (Standen en Landen, 89), Kortrijk-Heule, 1989; P. Rogghé, 'De orangistische Putsch van 28 oktober 1577 te Gent', in: *Appeltjes van het Meetjesland*, XVIII (1967), p. 143-181.

³ C.P. Serrure, 'Inhechtenisneming van den Hertog van Aerschot', in: Idem, *Vaderlandsch Museum voor Nederduitsche Letterkunde, Oudheid en Geschiedenis*, dl. III, (1859-1860), p. 165-172.

Gachard, De Schrevel, Groen van Prinsterer en Japikse, aan wiens bronnenuitgaven we zeer schatplichtig zijn, hebben deze materie meermaals aangeraakt en in een historisch kader geplaatst. Het feit dat sommige van deze auteurs nauwelijks moeite doen om hun afkeer voor de Gentse calvinisten en de behandeling van de gevangenen te verbergen, deed de vraag naar nieuw onderzoek rijzen. Daarom onze intentie om in de lijn van historici uit voorbije decennia deze geschiedenis zo neutraal mogelijk te bestuderen en te beschrijven.

Enkele van onze bronnen verdienen hier wat meer aandacht. Het eigenlijke vertrekpunt van dit onderzoek was een dossier in het stadsarchief van Gent dat allerhande documenten over de arrestaties van 28 oktober 1577 en over de jaren erna groepeerde.⁴ Het overgrote deel van deze documenten – vooral brieven, maar ook registeruittreksels, minuten, verordeningen etc. – was nog niet bestudeerd. Andere documenten vonden we in bronnenuitgaven zoals de *Receuil de documents relatifs aux troubles religieux en Flandre* van A.C. De Schrevel, waarin vele brieven worden uitgegeven die met de arrestaties en de onderhandelingen over de vrijlating van de heren te maken hebben.⁵ Hiernaast dienen we de memoires van enkele protagonisten van de gebeurtenissen van 28 oktober 1577 te vermelden. Het is immers zo dat we bij het maken van dit werk het geluk hebben gehad om over autobiografische documenten te beschikken van twee volledig tegenovergestelde figuren, die van de heer van Ryhove en die van de heer van Zwevegem – respectievelijk een Gentse *patriot* en een gevangene.⁶ Beide heren geven ons hun versie van het verhaal, wat ons in staat stelt het geheel vanuit verschillende oogpunten te benaderen. Interessante feitenrelazen zijn het zeker, maar inherent aan alle memoires of herinneringen is dat ze niet vrij zijn van vergissingen en uiterst subjectief zijn. Zo schreef de heer van Ryhove zijn “Apologie” in 1586, slechts twee jaar na de val van de Gentse Republiek.⁷ Het werk was daarom in de eerste plaats bedoeld om zijn rol in het calvinistische bewind, en bij uitbreiding ook zijn

⁴ SAG, reeks 94 Bis nr. 27: *Documents sur la restitution de privilèges en 1577 ainsi que sur l'arrestation des seigneurs d'Arschot et d'autres. 1577 à 1580.*

⁵ A.C. De Schrevel, *Receuil de documents relatifs aux troubles religieux en Flandre 1577-1584*, dln. I en II, Brugge, 1921-1924.

⁶ Frans van Halewijn (eerste kwart 16e eeuw-1585), heer van Zwevegem, burgemeester van het Brugse Vrije (1573), stadhouder van Mechelen (1572-1574), hoogbaljuw van Oudenaarde (1573), werd een eerste keer gevangen gezet in 1572 wanneer Oranje Dendermonde innam, maar werd snel terug vrijgelaten. Nam in 1576 deel aan de onderhandelingen van de Vrede van Gent, werd op 28 oktober 1577 gevangen genomen door de Gentenaars, ontsnapte in 1579, in 1580 tot hoogbaljuw van Kortrijk benoemd, en was een genadeloze protestantenvolger. Ch. Piot, ‘Halewyn, François de’, in: *Biographie Nationale (BN)*, dl. VIII, Brussel, 1884-1886, p. 633-636. Frans van den Kethulle (1531-1585), heer van Ryhove, Gentse calvinist, protagonist van de arrestaties van 28 oktober 1577, voorman van de Gentse republiek, grootbaljuw van Gent (1580), vluchtte na de overgave van Gent in 1584 naar Engeland en later naar Utrecht. M. Van Durme, ‘Ryhove, Frans van de Kethulle’, in: *Nationaal Biografisch Woordenboek (NBW)*, dl. II, p. 773-774.

⁷ Kervyn de Lettenhove, J., *Documents inédits relatifs à l'histoire du Xvieme siècle*, dl. I, Brussel, 1883.

aandeel in de arrestatie van de gevangenen, te rechtvaardigen. Daarnaast vormde het in die jaren van oorlog met Filips II een fel anti-Spaans pamflet. De heer van Zwevegem aan de andere kant, vatte zijn werk op met als doel dat “*la postérité puisse cognoistre l’innocence des trois escappez et de ceulx qui sont encore detenus et maltraictez des Gantois*”. Als vurige calvinistenhater wilde hij verder nog dat iedereen van “*la malice, finesse et exécrales desseings de messire Guillaume, comte de Nassau, prince d’Oranges*” zou afweten.⁸ Zwevegem schreef het werk kort na zijn spectaculaire ontsnapping uit Gent, terwijl de meeste andere heren nog gevangen zaten. We mogen stellen dat de memoires veel correcte en accurate informatie bevatten. Ondanks het feit dat beide manuscripten onvermijdelijk propagandistisch zijn, vormen ze met al hun herinneringen, details en anekdotes een betrouwbare bron van informatie, en zijn ze ongetwijfeld de enige manier om tot een reconstructie van de gebeurtenissen te komen.

De combinatie van uitgegeven en onuitgegeven bronnenmateriaal, en de wetenschappelijke literatuur voor handen, hebben ons in staat gesteld her en der nieuwe inzichten te suggereren, en oude opvattingen te nuanceren en hopelijk te corrigeren. Een diepgaande analyse van de politieke en sociale verhoudingen binnen de stad valt echter buiten het bestek van dit werk; hiervoor verwijzen we naar een recente bijdrage van A.-L. Van Bruaene.⁹

1. De historische achtergrond van de arrestaties: verdeeldheid in het politiek landschap in de herfst van 1577

De Nederlandse Opstand (ca.1550-1650) is een onderwerp waarover bibliotheken zijn volgeschreven, en ook vandaag nog blijft deze cruciale episode in de Nederlandse geschiedenis vele pennen beroeren. De Opstand heeft immers niet alleen een diepe indruk nagelaten op de toenmalige samenleving, maar ook de blauwdruk geleverd voor het staatkundig bestel in de Nederlanden zoals we die vandaag de dag kennen. De onrust begon enkele jaren nadat de zoon van Karel V, Filips II, in 1555 vorst van de Nederlanden werd. Al van bij de aanvang van zijn koningschap was het duidelijk dat Filips, als rasechte Spanjaard, weinig voeling had met de taal, de cultuur en de politieke gebruiken van zijn nieuwe onderdanen. De unieke machtsverhoudingen tussen zijn koninklijke voorgan-

⁸ Ph. Kervyn de Volkaersbeke, ed., *Mémoires sur les troubles de Gand 1577-1579, par François de Halewyn, seigneur de Zweveghem*, Brussel, 1865, p. 225.

⁹ A.-L. Van Bruaene, ‘Culture Politique et Capital Social pendant la République Calviniste de Gand’, in: M. Weis, ed., *Des Villes en Révolte. Les ‘républiques urbaines’ aux Pays-Bas et en France pendant la deuxième moitié du XVIe siècle*, Turnhout, 2010, p. 35-46.

gers, de adel en de rijke Vlaamse en Hollandse steden, die neergelegd waren in privileges, voelden voor deze autoritaire Spaanse vorst zeer vreemd aan. Filips had daarbij een land in crisis geërfd, waarin de godsdienstvervolgingen tegen de protestanten de inwoners in verschillende kampen had verdeeld. Het duurde dan ook niet lang voor een groepje edellieden, in 1563, een eerste keer bij de oerkatholieke koning protesteerde tegen zijn strikte godsdienstbeleid en zijn inbreuken op hun privileges. De decennia erna zou de ontevredenheid in de Nederlanden bij momenten in gewelddadige uitbarstingen ontaarden; eerst met de gewelddadige acties van de geuzen, dan de ingrijpende Beeldenstorm van 1566 en de executies in 1568 van twee hoge edellieden, de protestantse graven van Egmond en Horne. De komst van de hertog van Alva (1567), die met ijzeren hand orde op zaken wilde stellen en de aanhangers van het nieuwe geloof genadeloos vervolgde, deed het ongenoegen enkel toenemen. De jaren erna bleven de Nederlanden onrustig, maar werd het verzet tegen de Spanjaarden voornamelijk vanuit Holland en Zeeland gevoerd. Het machtsvacuüm na de plotselinge dood van de landvoogd Don Luis de Requesens in 1576, was voor de Staten-Generaal het startschot om zich als sterke politieke medespeler te ontpoppen, en de spreekbuis te worden van de algemene ontevredenheid binnen de verschillende gewesten. De Staten-Generaal was zelf ook een afspiegeling van de interne verdeeldheid in het land, waarin de godsdienstkwestie de meningen verdeelde. Naast het nieuwe geloof blies ook een idee van republikeins verzet tegen de “onrechtvaardige vorst” de opstandelingen – vooral stedelijke burgers – moed in. Zij konden rekenen op de steun van Willem van Oranje, de prins die de hele opstandbeweging heeft geïnspireerd. Ook bij de hier besproken gebeurtenissen van 1577 heeft hij met zijn politieke strijd tegen de katholieke adel onder de leiding van de hertog van Aarschot een beslissende rol gespeeld. Met de *Plakkate van Verlatinghe* van 1581 uiteindelijk, waarin de Staten-Generaal Filips van zijn heerschappij vervallen verklaart, vond de opstand tegen de Spanjaarden haar staatkundig beslag in de vorming van een nieuwe unie door de noordelijke provincies.¹⁰ Hoewel de Spaanse kroon de decennia erna nog grote gebieden (vooral in Vlaanderen) zou terugwinnen op de Nederlandse republiek, en de strijd pas in 1648 een einde zou kennen, werd in de jaren 1560-1580 de Europese kaart op ingrijpende wijze hertekend, en zou de Opstand een onuitputtelijke bron van inspiratie voor geschiedschrijvers, staatsmannen en toekomstige revolutionairen betekenen.

De arrestaties van 28 oktober 1577 waren het gevolg van een bittere partij-

¹⁰ P. Arnade, *Beggars, Iconoclasts and Civic Patriots. The Political Culture of the Dutch Revolt*, Londen, 2008, p. 8-9; 53.

strijd die in 1577 zijn hoogtepunt kende. Het jaar was nochtans hoopvol begonnen: van de nieuwe landvoogd Don Juan werd verwacht dat hij voor de lang verwachte stabiliteit zou zorgen, en de Pacificatie van Gent van 1576 bood uitzicht op vrede.¹¹ Toch leefde er onderhuids steeds wantrouwen tussen de verschillende politieke facties. Don Juan koesterde veel argwaan ten opzichte van Willem van Oranje. De Staten-Generaal, die in het najaar grotendeels zou gedomineerd worden door een adellijke en voornamelijk katholieke groep onder leiding van de hertog van Aarschot, had steeds meer invloed zien verdwijnen ten gunste van de steden. Daar was een revolutionaire wind komen opzetten die gauw voor grote veranderingen zou zorgen. Eerst in Brussel en later onder meer in Gent, Kortrijk, Brugge en Ieper namen opstandige comités het stadsbestuur over, en steunden Oranje in zijn strijd tegen het Spaans bewind. Kervyn de Volkaersbeke stelt terecht dat in dit jaar “*le despotisme des partis avait remplacé celui du monarque*”.¹² Vooral de onverwachtse ontbieding van aartshertog Matthias zou in het najaar van 1577 een cruciaal strijdpunt zijn.¹³ Men kan onmogelijk de motieven voor de arrestaties begrijpen, als men geen rekening houdt met deze complexe politieke ontwikkelingen die zich de maanden ervoor hebben voorgedaan.

1.1. *Het afvallen van Don Juan en de partijvorming*

Op 12 februari 1577 mondden maandenlange onderhandelingen met Don Juan van Oostenrijk uit in een overeenkomst, het “Eeuwig Edict” genaamd. Hierin ratificeerde hij de Pacificatie van Gent, één van de voorwaarden om als landvoogd aangenomen te worden.¹⁴ Dit verdrag bood hoopvolle vooruitzichten en was een overwinning voor de verzoeningsgezinde partij van de hertog van Aar-

¹¹ Don Juan van Oostenrijk, (1547-1578), zoon van keizer Karel V en van Barbara Blumberger, Ridder van het Gulden Vlies, in 1571 opperbevelhebber van de Spaanse vloot in de slag van Lepanto, in 1576 werd hij naar de Nederlanden gestuurd om de overleden landvoogd Don Luis de Requesens te vervangen, en onderkende op 12 februari 1577 het Eeuwig Edict te Marche-en-Famenne, waarmee hij de Pacificatie van Gent goedkeurde –voorwaarde voor de opstandige gewesten om hem als landvoogd te erkennen. Zijn stadhouderschap was echter van korte duur, en nadat de Staten-Generaal zich van hem afkeerden na zijn inname van de citadel van Namen op 24 juli, werd hij tenslotte op 7 december 1577 tot vijand van het vaderland verklaard. Hij werd na zijn dood opgevolgd door Alexander Farnese. S.P. Haak, ‘Jan van Oostenrijk’, in: *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek (NNBW)*, dl. I, Leiden, 1911, p. 1200-1206.

¹² Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. V.

¹³ Matthias, Aartshertog van Oostenrijk (1557-1619), zoon van keizer Maximiliaan II en Maria, dochter van Karel V. Hij wordt op 19 augustus 1577 door meerdere edelen, waaronder Aarschot, gevraagd om het stadhouderschap van de Nederlanden te aanvaarden, en legt op 20 januari 1578 de eed af. Hij zou tot 1581 landvoogd blijven, doch nooit meer dan een “*schijnmacht*” bezitten. Werd in 1605 nog als regent van Hongarije benoemd en in 1608 als koning van Hongarije. Wordt in 1612 Rooms-koning. S.P. Haak, ‘Matthias’, in: *NNBW*, dl. III, Leiden, 1914, p. 829-832.

¹⁴ V. Soen, *Par la Voie de Pacification et Negotiation. Verzet, verzoening en ‘vredehandel’ tijdens de Nederlandse Opstand (1564-1598)*, onuitgegeven doctoraatsproefschrift, Leuven, 2008, p. 277.

schot.¹⁵ Deze had zich zo ingezet om een compromis met de nieuwe landvoogd te bekomen, dat het Eeuwig Edict ook wel soms “de Vrede van Aarschot” werd genoemd.¹⁶ De Croÿ’s waren er in de onderhandelingen immers goed in geslaagd hun eigenbelang veilig te stellen: Aarschot zou stadhouder van Antwerpen gemaakt worden, en zijn zoon, de prins van Chimay, mocht de citadel van Antwerpen besturen.¹⁷ De landvoogd had echter van meet af aan sterke tegenkanting gekend in de persoon van Oranje, die zich negatief had uitgelaten over het Edict en Don Juan sterk wantrouwde. De achterdocht tussen de verschillende partijen groeide alsmear verder, waardoor latere onderhandelingen meerdere keren spaak liepen. Vooral de uitblijvende terugtrekking van de Spaanse troepen, beloofd in het Eeuwig Edict, door geldtekort, verbeterde het klimaat allerminst.¹⁸ De landvoogd werd met de dag wanhopiger, en vreesde daarbij steeds meer voor moordaanslagen, die zowel door Oranje, Elisabeth I of Anjou konden worden beraamd. Op 24 juli 1577 nam Don Juan totaal onverwacht de citadel van Namen in, om zich naar eigen zeggen tegen een moordcomplot te verdedigen. Het waren Aarschot en Havré, die zich samen met Don Juan in Namen bevonden, die hem voor mogelijke aanslagen hadden gewaarschuwd.¹⁹

¹⁵ Filips III van Croÿ (1526-1595), derde Hertog van Aarschot, Prins van Château-Porcien en Chimay, zoon van Filips II van Croÿ, eerste Hertog van Aarschot, en Anna van Croÿ, prinses van Chimay. In 1556 door Filips II ridder van het Gulden Vlies benoemd, zetelde in de Staten van Henegouwen, in 1565 lid van de Raad van State, wilde geen verzachting van de plakaten tegen hervormers, in 1572 hoofd en superintendent van de Raad van State, kiest in 1577 de kant van de Staten na Don Juans inname van de citadel van Namen, op 20 september 1577 tot gouverneur van Vlaanderen benoemd. Hij wordt op 28 oktober 1577 gevangen genomen in Gent, maar kort daarna vrijgelaten. In 1579 maakte hij deel uit van de Keulse Vredeshandel en verzoende hij zich met de vorst, waarna hij een jaar later terug in de Raad van State zou zetelen. In 1584 bij de capitulatie van Brugge betrokken, waar zijn zoon de Prins van Chimay gouverneur was. M. Baelde, *De Collaterale Raden*, p. 253-254; H. De Schepper, *De Kollaterale Raden in de Katholieke Nederlanden van 1579 tot 1609. Studie van leden, instellingen en algemene politiek*, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, Leuven, 1972, dl. I, p. 135-147.

¹⁶ G. Janssens, *‘Brabant in het verweer’. Loyale oppositie tegen Spanje’s bewind in de Nederlanden van Alva tot Farnese (1567-1578)* (Standen en Landen, 89), Kortrijk-Heule, 1989, p. 330-331.

¹⁷ V. Soen, *Par la Voie de Pacification et Negotiation*, p. 277. Karel van Croÿ (1560-1612), Prins van Chimay, vierde hertog van Aarschot, Ridder van het Gulden Vlies. Hij was de zoon Filips van Croÿ, derde hertog van Aarschot, die op 28 oktober 1577 gevangen werd gezet. Zou in 1583 door Hembyze en aanhangers tot gouverneur van Vlaanderen laten benoemen, maar koos twee jaar later terug de partij van Alexander Farnese, met wie hij militaire campagnes zou voeren. Verwierf later in zijn leven nog meerdere belangrijke politieke functies. H. De Schepper, *De Kollaterale Raden*, dl. I, p. 206-215.

¹⁸ G. Janssens, *Brabant in het Verweer*, p. 332-335.

¹⁹ Karel Filips van Croÿ (1549-1613), markies van Havré, zoon van Filips van Croÿ, eerste Hertog van Aarschot, en Anna van Lorreinen. Werd in 1576 bevelhebber over de ruitertij en in 1577 lid van de Raad van State. Na de inname van de citadel van Namen schaarde hij zich samen met zijn halfbroer Filips van Croÿ, derde Hertog van Aarschot, aan de zijde van de Staten. Hij vervulde in 1577 een diplomatieke opdracht in Engeland, als ambassadeur bij koningin Elisabeth I. Hij was betrokken bij de ontbieding van Matthias, en was hoofd van Financiën onder zijn gouvernement. In 1579 werd hij gevangen gezet, maar kon ontsnappen. In 1580 reconcilieerde hij zich met de Spaanse vorst, waarna hij nog belangrijke politieke mandaten zou bekleden. M. Baelde, *De Collaterale Raden*, p. 251-252; H. De Schepper, *De Kollaterale Raden*, dl. III, p. 406-417.

Die hadden na de inname van de citadel hun onvoorwaardelijke trouw aan hun landvoogd beloofd, hadden verklaard voor hem te willen sterven en zelfs “*familie en vrouw*” te willen opgeven als nodig. De twee heren hielden zich enkele dagen later echter niet meer aan hun woord. Op 30 juli 1577 vernamen ze immers dat er een opstand was uitgebroken in het kasteel van Antwerpen, dat onder hun bevel stond. Hierdoor leek de positie van Don Juan steeds meer onhoudbaar en ontvluchtten de twee heren prompt de citadel om zich terug bij de Staten te voegen.²⁰

De plotselinge inname van de citadel van Namen had een schokgolf in de Nederlanden veroorzaakt. De Staten-Generaal reageerden zeer misnoegd en vroegen de landvoogd om uitleg. Don Juan voelde zich steeds meer geïsoleerd, en weet de problemen in het land aan zijn vijand Oranje. De Prins, die dankzij de ongelukkige zet van Don Juan zijn macht in belangrijke mate zag vergroten, kwam lijnrecht tegenover de impopulaire gouverneur te staan. De verzoeningspogingen van de Staten, die tevergeefs onderhandelingen voerden met Don Juan om tot een reconciliatie te komen, werden telkens opnieuw door Oranjes verzet onmogelijk gemaakt. Uiteindelijk waren ze hierdoor genoodzaakt om bij koning Filips II een nieuwe landvoogd te vragen.²¹ Ook Aarschot zag snel in dat Don Juan nu afgedaan had, en probeerde met enkele partijgenoten zelf het machtsvacuüm in eigen voordeel te vullen, door aan aartshertog Matthias te vragen Don Juan te vervangen. Noch de partij van Oranje, waartoe vooral gereformeerden behoorden, noch die van Aarschot, bestaande uit voornamelijk katholieken, wilden dus nog van Don Juan weten. Nadat Don Juan op 8 september 1577 uiteindelijk van zijn landvoogdij vervallen werd verklaard, vochten die twee groepen een machtsstrijd uit, die uiteindelijk zijn ontlading zou vinden in de arrestaties van 28 oktober 1577.²²

1.2. Een verdeelde oppositie: Rond Oranje en Aarschot

Nadat de Staten-Generaal terug de macht van de landvoogd naar zich hadden toegetrokken, ontstond een bittere machtsstrijd tussen de Prins van Oranje en de hertog van Aarschot, en hun respectievelijke aanhangers. Deze twee heren

²⁰ V. Soen, *Par la Voie de Pacification et Negotiation*, p. 278-281; G. Janssens, *Brabant in het Verweer*, p. 342; L.-P. Gachard, *Correspondance du Taciturne*, dl. IV, p. XLVII.

²¹ G. Janssens, *Brabant in het Verweer*, p. 340-348. Één van de heren die zich sterk inzetten om het conflict op een vreedzame manier op te lossen was Rémi Drieux, bisschop van Brugge, die op 28 oktober 1577 ook gevangen zou worden: A. C. De Schrevel, ‘Rémi Drieux, évêque de Bruges et les troubles des Pays-Bas’ in: *Revue d'histoire ecclésiastique*, II (1901), p. 101; L.-P. Gachard, *Actes des États-Généraux*, dl. I, p. 250-252; 262.

²² G. Janssens, *Brabant in het Verweer*, 351.

behoorden beide door afkomst, rijkdom en macht tot de prominentste edellieden van de Nederlanden. Nadat Don Juan op 8 september 1577 van zijn landvoogdij vervallen werd verklaard, kwam de oude rivaliteit tussen de twee terug naar boven.²³ Hoewel Aarschot en Oranje de maanden ervoor er een – schijnbaar – vriendschappelijke correspondentie op hadden nagehouden, was de onderliggende wederzijdse afgunst nooit veraf.²⁴ Al 15 jaar eerder had Aarschot geweigerd zich bij de Liga tegen Granvelle aan te sluiten, omdat de Prins van Oranje daardoor te machtig zou worden en hij zijn mindere zou worden, en ook op andere momenten hadden ze elkaar in het verleden de loef proberen af te steken.²⁵ Aarschot en zijn middenpartij, die begin 1577 een overwinning hadden geboekt op hun tegenstanders door het laten accepteren van Don Juan, bedachten dat nu de taak van de landvoogd terug werd overgenomen door de Staten-Generaal, Oranje deze keer zelf zou proberen de macht te grijpen. Daarom namen Aarschot en zijn belangrijkste vrienden, waaronder de heren van Heze, Montigny, Havré, Boussu, Ressegem, Moeskroen, Zwevegem, op 19 augustus 1577 reeds initiatief om een nieuwe landvoogd te zoeken.²⁶ In het grootste geheim stuurden ze afgevaardigden naar aartshertog Matthias, de broer van de Roomse Keizer, om hem te vragen de landvoogdij over de Nederlanden te willen opnemen. Door deze jonge en onervaren knaap te vragen, trachtten ze de machtsambities van Oranje in de kiem te smoren. Ze waren zich er goed van bewust dat Matthias door zijn onbekwaamheid een makkelijk te domineren figuur zou zijn. Daarnaast bood het feit dat Matthias de broer van de Keizer en achterneef van Karel V was, en dus “*van den bloede*”, hoop op een vlotte acceptatie door de Spaanse Koning en de Keizer zelf. Het was voor Aarschot zelf ook van groot belang dat een nieuwe en aanvaarde landvoogd spoedig naar de Nederlanden zou komen, om zich zo veilig te stellen voor Don Juan die door zijn “verraad” zijn vel wilde. Met het ontbieden van Matthias nam de middenpartij een serieuze

²³ *Ibidem*, p. 346-347.

²⁴ G. Smets, *De Politiek van Philips van Croy, Hertog van Aerschot, tijdens den Opstand tegen Spanje*, (onuitg. lic.), K.U. Leuven, 1943, p. 217.

²⁵ L.-P. Gachard, *Correspondance du Taciturne*, dl. IV, p. XLIX; B. De Jonghe, *Ghendtsche Geschiedenissen*, p. 65-66; G. Groen van Prinsterer, *Archives ou correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau*, 1e reeks, dl. V, Leiden, 1839, p. 461, geciteerd in: P. Rogghé, ‘De orangistische Putsch van 28 oktober 1577 te Gent’, in: *Appeljes van het Meetjesland*, XVIII (1967), p. 26; P. Arnade, *Beggars, Iconoclasts and Civic Patriots*, p. 82-84.

²⁶ Maximiliaan Vilain (?-1586?), baron van Ressegem (of Rassenghien), graaf van Isenghien, Gulden Vliesridder. Begon loopbaan in 1561 als grootbaljuw van het Land van Aalst. In 1567 werd hij door Filips II tot gouverneur van Rijsel, Dowaaï en Orchies benoemd. Was vanaf 1576 lid van de Raad van State en hoofd van Financiën. In 1577 koos hij de partij van de Staten tegen Don Juan, en schaarde zich aan de zijde van Aarschot in zijn politieke strijd met Oranje. Hij werd op 27 oktober 1577 gevangen gezet door de Gentse radicalen, en kon pas in 1579 kunnen ontsnappen, waarna hij zijn stadhouderschap en politieke ambten terug opnam. H. De Schepper, *De Kollaterale Raden*, dl. III, p. 377-383.

optie op het domineren van het politiek bestel, en probeerde Aarschot zijn positie in het staatse kamp nog meer te versterken.²⁷

Terwijl Aarschot sterke druk op de Staten-Generaal uitoefende om Matthias snel te aanvaarden, hadden velen bezwaar tegen zijn komst omdat die gebeurd was op initiatief van slechts enkele hoge edellieden.²⁸ Ook de Gentenaars waren ontevreden over de komst van Matthias, en vooral door de heimelijke manier waarop hij gevraagd werd. Ze vreesden daarbij ook dat deze oerkatholieke heer het katholicisme terug exclusief zou willen invoeren in het land, en er een bolwerk van de middenpartij zou van maken, wat Aarschot echter met klem ontkende.²⁹ Hij verklaarde echter wel dat de ontbieding van Matthias was voortgekomen uit hun “*ferme intention de maintenir la religion catholique*”.³⁰ In een brief aan zijn zoon, de Prins van Chimay, riep Aarschot ook de wil om de adel te redden als motief om Matthias als landvoogd te aanvaarden: “... *oultre quil me semble que cest le vray moien pour nous conserver et maintenir la noblesse laquelle autrement est apparante de sen aller perdue*”.³¹ Aarschot deelde deze bezorgdheid met veel hoge edellieden. Hoewel zijn partij hoopvol mocht zijn over de komst van een manipuleerbare landvoogd, was Oranje echter nog even machtig als ooit. De stiekeme komst van Matthias had immers veel afgunst opgewekt bij het gewone volk, waardoor Oranjes machtsbasis in de steden vergroot was. Dit verklaart de haast die Aarschot en zijn vrienden hadden om Matthias als landvoogd te laten accepteren, en dan zo snel mogelijk de macht in handen te nemen.³² De manier waarop Matthias was gevraagd – zonder medeweten van de Staten en de vorst –³³ had dus veel afgunst opgewekt, en ook de onzekerheid over de bedoelingen van de 18 edelen die hem op 19 augustus 1577 hadden gevraagd landvoogd te worden, zouden aan de rechtstreekse basis liggen van de arrestaties van

²⁷ G. Janssens, *Brabant in het Verweer*, p. 352; L.-P. Gachard, *Correspondance du Taciturne*, dl. IV, p. XLV-XLIX; G. Smets, *De Politiek van de Hertog van Aarschot*, p. 223-224; P. Arnade, *Beggars, Iconoclasts and Civic Patriots*, p. 263.

²⁸ G. Janssens, *Brabant in het Verweer*, p. 353.

²⁹ V. Soen, *Par la Voie de Pacification et Negotiation*, p. 281; A. Despretz, *De Instauratie*, p. 10, P. Bor, *Oorspronk*, p. 898-899.

³⁰ 24-10-1577: De hertog van Aarschot aan de Staten-Generaal. L.-P. Gachard, *Actes des États-Généraux*, dl. I, p. 275; B. De Jonghe, *Ghentsche Geschiedenissen*, p. 54.

³¹ 24-10-1577: De Hertog van Aarschot aan de Prins van Chimay. ARA, *Audiëntie*, 1726/1, geen foliëring.

³² “*That which makes them so much hasten his entry is th’envy and jealousy they have on behalf of the Prince his greatnes, which every day encreaseth amongst the multitude*”. 28-10-1577: Davison aan Lord Burghley. M. J. Kervyn de Lettenhove, *Relations Politiques entre l’Angleterre et Les Pays Bas sous le Règne de Philippe II*, dl. X (2), Brussel, 1891, p. 61-62.

³³ “*Sommeghen van den staten zijn bemlieden verwonderende van de compste van de voorseide archiduc, uuyt dien hij by de generaliteyt nyet ontboden es gheweest, ende ooc dat de mare loopt dat hy geene commissie en heeft van de coninck van Spaengnen*”, 16-10-1577, Brief aan de Vier Leden van Vlaanderen en de schepenen van Gent van hun gedeputeerden, geciteerd in: L.-P. Gachard, *Correspondance du Taciturne*, dl. IV, LVI.

28 oktober 1577. De machtsstrijd tussen Oranje en Aarschot speelde zich echter niet alleen rond de komst van Matthias. Ook in de interne politiek van de Nederlanden beconcurrerden de twee heren elkaar.

De hertog van Aarschot, die al sinds lang op de functie aan het azen was, had zich op 20 september 1577 als stadhouder van Vlaanderen laten benoemen in de plaats van Jan van Croÿ, graaf van Rœulx, die de kant van Don Juan had gekozen.³⁴ Deze benoeming, samen met de vooruitzichten om de nieuwe landvoogd te kunnen beïnvloeden, beloofde voor Aarschot een gevoelige machtstoename en de mogelijkheid Oranje af te remmen.³⁵ Deze had zich echter op 23 september, drie dagen na Aarschots benoeming, feestelijk laten inhuldigen in Brussel. Oranjes populariteit scheerde daar hoge toppen, en zijn triomfantelijke terugkeer in de Staten verraadde grote ambities.³⁶ Ook in Antwerpen en Gent telde Oranje een grote schare volgelingen. Toch was hij zeker niet oppermachtig, omdat de Staten-Generaal zelf zeer beducht waren voor een te snelle politieke opmars van Oranje. Daarom moest hij begin oktober 1577 ook nog rekening houden met heren als Aarschot, Champagny en Ressegem als kandidaten om in de “Raad nevens Matthias” te zetelen.³⁷ Wanneer Aarschot enkele dagen later op 9 oktober de hierboven vermelde aankondiging deed dat Matthias op weg was naar de Nederlanden, was er veel bezorgdheid ontstaan onder Oranjes volgelingen.³⁸ De tegenaanval liet dan ook niet lang op zich wachten. Op 22 oktober benoemden de Staten van Brabant, die zwaar onder druk hadden gestaan en bedreigd waren geweest door de XVIII van Brussel, Oranje als “Ruwaard” of gouverneur van Brabant. Het probleem was dat de landvoogd traditioneel ook steeds particulier gouverneur van Brabant was, en daarom zou deze functie slechts tijdelijk mogen geweest zijn tot de nieuwe landvoogd geïnstalleerd was en hij de functie over-

³⁴ 20-09-1577: De Staten-Generaal aan de Vier Leden van Vlaanderen. L.-P. Gachard, *Actes des États-Généraux*, dl. I, p. 255; G. Janssens, *Brabant in het Verweer*, p. 353; N. Japikse, *Resolutiën der Staten-Generaal*, dl. I, p. 556-557. Jan van Croÿ (?-1581), graaf van Rœulx. Zie: H. De Schepper, *De Kollaterale Raden*, dl. I, p. 132-134; M. Baelde, *De Collaterale Raden*, p. 252.

³⁵ G. Janssens, *Brabant in het Verweer*, p. 353

³⁶ *Ibidem*, p. 348-349.

³⁷ Frederik Perrenot van Granvelle (1536-1602), heer van Champagny. In 1571 gouverneur van Antwerpen, was royalist en schaarde zich bij de middenpartij van Aarschot in diens politieke strijd met Oranje. Koos de zijde van de Staten-Generaal na Don Juans inname van de citadel van Namen. Werd op 12 augustus 1578 gevangen gezet door Brusselse patriotten, en aan Gent uitgeleverd. Zijn ontsnappingspoging in 1579 mislukte, en zou daar tot in 1584 een strenge detentie moeten ondergaan. Na zijn vrijlating werd hij door Farnese tot stadhouder van Gent benoemd, en in 1586 tot hoofd van de Raad van Financiën, maar zou veel kritiek hebben op diens politiek en misbruiken in de Raad van Financiën. Hij was lid van de Raad van State. Door zijn onophoudelijk verzet tegen de Prins van Parma, verbande deze hem in 1592 uit de Nederlanden, waarna hij naar de Franche-Comté verhuisde, waar hij ook zou sterven. H. De Schepper, *De Kollaterale Raden*, dl. III, p. 400-405.

³⁸ G. Smets, *De Politiek van de Hertog van Croÿ*, p. 224-225.

nam. De Brusselaars eisten echter dat Oranjes stadhouderschap blijvend zou zijn.³⁹

De dag na Oranjes benoeming verliet Aarschot Brussel en vertrok naar Gent, waar de Staten van Vlaanderen vergaderden. Daar was veel ongenoegen ontstaan over wat er in Brabant gebeurd was. Aarschot wilde die ontevredenheid uitbuiten, om weerstand tegen de politiek van Oranje te voeren. Hij stelde in Gent meteen voor om Matthias in Vlaanderen te ontvangen en hem in Dendermonde te laten resideren; waarschijnlijk om hem beter te kunnen beïnvloeden.⁴⁰ Op die manier zouden ze beter het hoofd kunnen bieden aan Oranje die in Brabant de plak zwaaide. Aarschot schreef echter aan zijn zoon dat zijn bedoeling was om “*le faire mener a la ville de Tenremonde, pour estre esloignez de la guerre, plus proche et a la main pour entendre a tous affaires qui se pourront presenter*”.⁴¹ De complexe strijd tussen deze twee radicaal tegenovergestelde partijen, die zich in september en oktober 1577 afspeelde, werd dus op twee fronten gevoerd. Enerzijds streden Oranje en Aarschot om de macht over aartshertog Matthias, anderzijds was het conflict geopolitiek van aard: de respectievelijke benoemingen van stadhouder van Vlaanderen en Ruwaard van Brabant leken de twee provincies tegenover elkaar te stellen. Deze patstelling inspireerde de Gentse patriotten tot actie, en slechts vier dagen na Aarschots aankomst besloten ze hem en de andere anti-orangistische edellieden en geestelijken gevangen te zetten.

1.3. De radicalisering in Gent en de instauratie van de republiek der XVIII-mannen

De Gentse ‘staatsgreep’ van 28 oktober 1577 was geen incidentele gebeurtenis. Het was het resultaat van een historische ontwikkeling die zich voornamelijk in Vlaanderen, Brabant en Holland aan het voltrekken was. Daar waar in Waals-Vlaanderen en Artesië de katholieke adel en geestelijkheid nooit echt verontrust was geweest, en zijn machtspositie had kunnen behouden, trokken in de vernoemde meer verstedelijkte provincies de stadsbesturen en de burgerij de macht naar zich toe. De Vlaamse steden, die steeds erg gehecht waren aan hun autonomie, hadden al sinds de late middeleeuwen te kampen met een oprukkende staat en vorsten die zich autocratischer opstelden. De centrale regering respecteerde

³⁹ G. Janssens, *Brabant in het Verweer*, p. 357-358; L.-P. Gachard, *Correspondance du Taciturne*, dl. IV, p. LVIII; LXXXVI.

⁴⁰ J. Decavele, ‘Gent, calvinistisch en republikeins strijdcentrum in de Nederlands Opstand (1577-1584)’, in: *Herdenking Willem van Oranje 1584-1984*, Brussel, 1985, p. 68.

⁴¹ 24-10-1577: De Hertog van Aarschot aan de Prins van Chimay. (ARA, *Audiëntie*, 1726/1, geen foliëring).

steeds minder de traditionele stadsprivileges, wat Gent en andere steden reeds een kleine eeuw eerder, tijdens de Vlaamse Opstand tegen Maximiliaan van Oostenrijk (1488-1492), tot opstandig gedrag had bewogen.⁴² Niet enkel verzet van adel en steden tegen de centraliserende staat kwam geregeld voor, maar ook conflicten waarbij telkens op lokale basis werd gevochten voor het behoud van historische voorrechten, was niets ongewoon in de geschiedenis van de laatmiddeleeuwse Vlaamse steden. Samen met Maarten Prak en Marc Boone wordt er soms over de “kleine opstandige traditie” van steden gesproken, waarmee de regelmatige opflakking van opstanden tegen het lokaal bestuur wordt bedoeld.⁴³ In de zestiende eeuw werd de polarisatie nog eens versterkt door de godsdienstkwestie. De protestantse religie was immers goed doorgedrongen bij de stadselites, die in Oranje een voorvechter van hun zaak zagen. Eerst in Brussel, dan in Gent, Antwerpen, Brugge, Kortrijk enz. kwamen de zogenaamde “patriotten” aan de macht, die vooral gereformeerden waren. Deze revolutionaire stadscomités werden vooral door de brede lagen van de burgerij gesteund; de leidende burgerklassen hielden zich wat meer op de achtergrond.⁴⁴ Vooral wat Gent betreft, kunnen we de opmars van de patriotten gerust situeren in wat P. Arnade de lange geschiedenis van “*guild agitation*” in de stad noemt, die tot de late middeleeuwen teruggaat.⁴⁵ Het was dan ook geen toeval dat de populaire aanhang van Hembyze uit huidevetters, kousenmakers, wevers, etc. bestond.⁴⁶ Een leidersfiguur vonden ze in Willem van Oranje, die zich actief inzette om veel van deze stadsbesturen aan de macht te helpen komen, en ze steunde. Enkele jaren later zou de Prins zich echter nog beklagen van het rebels bewind dat hij in Gent had helpen scheppen.

In de Arteveldestad sluimerde al langer onrust. Reeds vóór 1576, wanneer de Pacificatie van Gent ondertekend werd die een korte rustperiode zou inluiden,

⁴² J. Haemers & L. Sicking, ‘De Vlaamse Opstand van Filips van Kleef en de Nederlandse Opstand van Willem van Oranje. Een vergelijking’, *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 119 (2006), p. 338.

⁴³ M. Boone, ‘Les Républiques Calvinistes et la Tradition Médiévale des Révoltes Urbaines dans les Pays-Bas’, in: M. Weis (ed.), *Des Villes en Révolte. Les ‘républiques urbaines’ aus Pays-Bas et en France pendant la deuxième moitié du XVIe siècle*, Turnhout, 2010, p. 7-23.

⁴⁴ J. Decavele, *Gent Strijdcentrum*, p. 67-72; A. Despretz, *De Instauratie*, p. 19-22.

⁴⁵ P. Arnade, *Beggars, Iconoclasts and Civic Patriots*, p. 289.

⁴⁶ A. Despretz, *De Instauratie*, p. 17; J. Dambruyne, ‘De Middenstand in Opstand. Corporatieve aspiraties en transformaties in het zestiende-eeuwse Gent’, in: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 57, 2003, p.109-115. Jonker Jan van Hembyze (1513/1517-1584), al vroeg sympathie voor het calvinisme, reeds in 1543 schepen van de Keure van Gent, vanaf november 1577 samen met de heer van Ryhove de belangrijkste persoon van de XVIII van Gent, was medeverantwoordelijk voor het ontketenen van een beeldenstorm in Gent in 1578, moest in 1579 de stad ontvluchten maar keerde in 1583 terug. Door zijn correspondentie met Parma werd hij in 1584 wegens hoogverraad gearresteerd en terechtgesteld. A. Despretz, *De Instauratie*, p. 15-16; Ch. Rahlenbeek, “Hembyze, Jan van”, in: *BN*, dl. IX, p. 11-16.

bewezen vele Gentenaars hun verwoede anti-Spaansgezindheid door met de Geuzen aan Oranjes kant te strijden.⁴⁷ De Prins had er in de personen van Hembyze, Ryhove en andere, trouwe volgelingen gevonden. Gent, die vele verholen calvinisten telde, kreeg met de terugkeer na de Pacificatie van de religieuze banelingen een magistraat met personen die zich openlijk orangistisch noemden. Oranje, die in het najaar van 1577 zijn populariteit in de steden steeds meer zag toenemen, en die dankzij zijn Brusselse aanhangers tot *Ruwaard* van Brabant was benoemd, werd steeds getart door het verzet van de edelen en geestelijken die in Vlaanderen bezig waren hun machtsbasis te vergroten.⁴⁸ Daartoe hadden ze reeds op 20 september 1577 de benoeming van Aarschot als stadhouder van Vlaanderen bekomen. In Gent, waar Ryhove, Hembyze en een twintigtal andere van hun vrienden begin oktober de Staten-Generaal om de herstelling van hun stadsprivileges hadden verzocht, had men niet veel vertrouwen in de hertog.⁴⁹ Hoewel de Staten-Generaal op 22 oktober de vraag positief had beantwoord, en slechts de uitvoering van deze restitutie nog moest gebeuren, waren er al meerdere die bij de komst van Aarschot in Gent op 23 oktober 1577 inzagen dat de hertog een lastige onderhandelingspartner zou zijn.⁵⁰ Wanneer Aarschot zoals gevreesd afwijzend reageerde op de langverwachte herstelling van de privileges, vertrok de heer van Ryhove naar Oranje om zijn toestemming te verkrijgen om de touwtjes zelf in handen te nemen. In de nacht van 28 oktober 1577 verzamelden een groep orangistische burgers zich, en arresteerden hun voornaamste tegenstanders; waarschijnlijk geïnspireerd door de orangisten die in Brussel op 4 september 1576 een gelijkaardige machtsgreep pleegden in de Raad van State.⁵¹ De Gentse “*putsch*” was een feit.

De Gentse opstandelingen beseften dat ze na deze gewaagde machtsgreep niet meer terug konden, en met Oranjes zegen profiteerden deze patriotten van de verwarring die daarna volgde om de macht naar zich toe te trekken. Reeds de dag na de aanhoudingen lieten ze zes vendels in de stad patrouilleren “*ter bewaernisse van der stede*”, sloten ze de stadspoorten en stuurden ze alle stadsambtenaren naar huis.⁵² De Gentse stadsmagistraat, die geen aandeel bij de aanhoudingen had gehad en net als iedereen met verbazing het nieuws had vernomen, zag zijn

⁴⁷ P. Rogghé, *De Orangistische Putsch*, p. 22.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 26.

⁴⁹ B. De Jonghe, *Ghendtsche Geschiedenissen*, p. 54.

⁵⁰ P. Arnade, *Beggars, Iconoclasts and Civic Patriots*, p. 289; N. Japikse, *Resolutiën der Staten-Generaal*, dl. I, p. 560. Er zouden drie rekwesten aan de toezegging vooraf zijn gegaan.

⁵¹ C. Piot, ‘L’arrestation des membres du Conseil d’Etat à Bruxelles en 1576’, in: *Bulletins de l’Académie Royale des sciences, lettres et des beaux-arts de Belgique*, 3e reeks, XXI, 1891 (1), p. 273-279; G. Janssens, *Brabant in het verweer*, p. 292-300; P. Rogghé, *De Orangistische Putsch*, p. 24.

⁵² A.C. De Schrevel, *Receuil*, dl. I, p. 3; B. De Jonghe, *Ghendtsche Geschiedenissen*, p. 62.

gezag verdwijnen in het voordeel van Hembyzes groep. Dit bleek reeds op 29 oktober, de dag na de machtsgreep, wanneer de verordeningen van de radicale groep opeens die van het gewone stadsbestuur konden tenietdoen. De schepenen hadden immers bevolen de wapens neer te leggen, maar de oproerlingen bevalen het tegenovergestelde en werden gehoorzaamd. Ondertussen bleven ze de stad versterken met soldaten, die voor een deel door Oranje gestuurd waren, en zetten geschut op wegen en markten. Bij de stadsfortificaties die toen begonnen, zagen veel Gentenaars hun huizen verdwijnen onder de sloophamers.⁵³ Ook werd er een algemene burgerwacht in het leven geroepen die de rust moest bewaren. De laatste twijfel over wie precies na de *coup* de touwtjes in handen had in de stad, werd op 1 november 1577 helemaal weggenomen, wanneer de “*Edelen en Notabelen*”, zoals de revolutionairen zich noemden, hun machtpositie consolideerden door het “*Comité der XVIII-mannen*” op te richten. Daarin namen twee sterke mannen het voortouw: de heer van Ryhove en Jan van Hembyze.⁵⁴ De Achttien bestonden overigens voornamelijk uit Calvinisten, doch niet uitsluitend zoals vroeger soms gedacht.⁵⁵ Meteen herstelden ze vol zelfvertrouwen de aloude stadsprivileges en voerden ze de corporatieve organisatie die Karel V had afgeschaft terug in. In feite heeft het in ere herstellen van de oude stadsprivileges alles te maken met de wil van de Gentenaars om terug te keren naar de “goede oude tijd van Artevelde”, een terugkeer naar de glorie dagen van het middeleeuwse corporatistisch systeem van gilden en voorrechten.⁵⁶ Gent moest voor Hembyze opnieuw een bloeiende stad worden, “*een coopstadt ghelyc Genève, eene onwinnelycke stad ten voordele vanden ghemeente*”.⁵⁷ Voor de Nederlanden droomden ze van een politiek stelsel waarin sterke stadstaten domineerden, als tegengewicht voor de centrale regering.⁵⁸

Zowel in Gent als daarbuiten vielen deze ontwikkelingen niet bij iedereen in goede aarde, en kregen de XVIII-mannen met toenemende kritiek af te reke-

⁵³ B. De Jonghe, *Ghendtsche Geschiedenissen*, p. 71.

⁵⁴ P. Arnade, *Beggars, Iconoclasts and Civic Patriots*, p. 290. De eerste zou zichzelf “*consul militiae*” (verantwoordelijke voor militaire aangelegenheden) genoemd hebben, de tweede “*consul domi*” (verantwoordelijke voor het burgerlijk bestuur). J. Decavele, *De eerste protestanten in de Lage Landen. Geloof en Heldenmoed*, Leuven, 2004, p. 271.

⁵⁵ P. Rogghé breekt in zijn artikel *De Orangistische Putsch* met duidelijke bewijzen de misopvatting af dat alle leden van het comité van de XVIII-mannen calvinisten waren, wat de stelling was waarop A. Despretz in *De Instauratie* zijn onderzoek had gebaseerd. Wel waren de katholieken in de minderheid, en speelden ze een kleine en betekenisloze rol.

⁵⁶ M. Boone, ‘Les Républiques Calvinistes et la Tradition Médiévale des Révoltes Urbaines dans les Pays-Bas’, p. 20.

⁵⁷ J. Decavele, ‘De mislukking van Oranjes ‘democratische’ politiek in Vlaanderen’ in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, XCIX, 1984, 636.

⁵⁸ W. Blockmans, ‘De Tweekoppige Draak. Het Gentse stadsbestuur tussen vorst en onderdanen, 14-16^e eeuw’, in: J. De Zutter (ed.), *Qui Valet Ingenio: Liber Amicorum Johan Decavele*, Gent, 1996, p. 27-28.

nen.⁵⁹ Toch was het niet zo dat Gent ogenblikkelijk een geïsoleerd eiland in de Nederlanden was geworden, want onmiddellijk na de gebeurtenissen waren al de eerste stappen gezet om de oude alliantie tussen Vlaanderen en Brabant, die in 1339 ten tijde van Jakob van Artevelde was ondertekend, terug te hernieuwen. Daartoe stuurden de Gentenaars enkele dagen later afgezanten naar Brussel⁶⁰, en ontvingen ze al op 30 oktober een delegatie van 300 Antwerpenaars, die gekomen was om te helpen het oude kasteel te vernielen (het zgn. “*Spanjaardenkasteel*”); teken van de gezamenlijke strijd tegen de Spanjaarden.⁶¹ De XVIII-mannen van Gent zouden zo stelselmatig hun macht vergroten, en dit zowel in eigen stad als in de rest van Vlaanderen. Deze groep groeide in een mum van tijd uit tot een geduchte politieke macht, waarop zelfs de belangrijkste heren van de Nederlanden zoals Matthias en Oranje weinig vat zouden hebben. In zijn memoires schrijft Ryhove dat hij in december 1577 brieven van aartshertog Matthias had ontvangen, die hem en zijn kompanen verplichtten de soldaten uit de stad te doen vertrekken en de mensen niet meer te manipuleren. De Gentenaars werden zelfs van majesteitsschennis beschuldigd. Ryhove verklaart echter vol zelfvertrouwen dat deze brieven hem niet deerden, en hij ze zelfs als “*patentes pour encore lever quarante enseignes*” beschouwde.⁶² Hoewel Oranje zijn Gentse aanhangers steunde door de macht van de XVIII boven de gevestigde magistraat te bevestigen, en zijn schouders onder het verbond tussen Brabant en Vlaanderen te zetten, zou hij steeds meer last hebben om hen onder controle te houden.⁶³ Reeds in het voorjaar van 1578 legden de Gentenaars in heel Vlaanderen hun wil op, en zij gedroegen zich volgens de heer van Zwevegem als “*seigneurs absoluz de toute la comté*”.⁶⁴ Later liepen ze Brugge, Kortrijk, Menen, Ieper... onder de voet.⁶⁵ Vooral wanneer er in mei 1578 nieuwe beeldenstormen uitbraken, toonden Hembyze en de andere hun ware gelaat. Het regime zou uiteindelijk tot 1584 standhouden, wanneer de landvoogd Alexander Farnese terug orde op zaken zou stellen, en grote gebieden in Vlaanderen zou heroveren voor de Spanjaarden.

⁵⁹ “*They have ever since this apprehension contynued in armes and do begynn to make new magistrates and redress the policy of that towne, according to theyr aunycnt privilege, a thing not generally well digested*”. 4-11-1577: William Davison aan Walsingham. J. Kervyn de Lettenhove, *Relations Politiques des Pays-Bas et de L’Angleterre sous le Règne de Philippe II*, boek X, dl. II, Brussel, 1891, p. 73.

⁶⁰ W. Blockmans, *De Tweekoppige Draak*, p. 27; J. Decavele, *De Mislukking*, p. 628; J. Kervyn de Lettenhove, *Documents Inédits*, dl. I, p. 327.

⁶¹ B. De Jonghe, *Ghentsche Geschiedenissen*, p. 65.

⁶² J. Kervyn de Lettenhove, *Documents Inédits*, p. 328.

⁶³ G. Janssens, *Brabant in het Verweer*, p. 375.

⁶⁴ Ph. Kervyn de Volckaersbeke, *Zwevegem*, p. 80.

⁶⁵ A. Desprez, *De Instauratie*, p. 19-23.

2. De orangistische coup en *het saisissement*

2.1. De aanhoudingen

Voor we de eigenlijke gebeurtenissen van 28 oktober 1577 bespreken, is het zinvol eerst na te gaan wie er precies achter de aanhoudingen zat. In tegenstelling tot wat historici als Strada beweerd hebben, waren die niet het gevolg van een spontaan volksoproer.⁶⁶ Ook toen al stond het voor velen buiten kijf dat de arrestaties van hoger hand waren gepland om Aarschot en zijn partij de wind uit de zeilen te nemen. Hoofdverdachte was van meet af aan de Prins van Oranje, de belangrijkste politieke concurrent van Aarschot; doch zijn aandeel in de feiten was niet makkelijk aan te tonen, en beschuldigingen durfde men vooral niet hardop uiten. Het aandeel van Oranje en zijn vertrouweling Marnix van St. Aldegonde in de arrestaties is thans zeker. Hembyze, Ryhove en hun kompanen waren paraat om hun vijanden uit te schakelen, Oranje had enkel het licht nog op groen te zetten. Het is de apologie van Ryhove, ooggetuige en dader, die ons vertelt wat er de dagen vóór de 28^e oktober zou gebeurd zijn. Ook al zijn memoires slechts zeer zelden volledig waarheidsgetrouw, en heeft Ryhove zijn aandeel in de feiten ongetwijfeld verbloemd, toch is zijn apologie de enige mogelijkheid om te achterhalen wat de dagen vóór de arrestaties gebeurd is.⁶⁷

Het conflict tussen Oranje en zijn volgelingen met Aarschot kwam in een nieuwe fase terecht toen deze laatste op 24 oktober in Gent als stadhouder van Vlaanderen werd beëdigd.⁶⁸ Zoals we hierboven al aangehaald hebben, stonden veel Gentenaars sceptisch ten aanzien van Aarschots goede bedoelingen. Niettemin werd er de dagen zijn installatie als gouverneur druk onderhandeld om de herstelling van de privileges te bekomen. Op 21-22 oktober hadden de Gentenaars in de Staten-Generaal daartoe al een toezegging bekomen; enkel de uitvoering moest nog volgen. Aarschot zou beweerd hebben dat hij toelatingsbrieven van de Staten-Generaal bezat die hem in staat stelden de privileges te herstellen, “*ce que pour peu de jours lui donna crédit...*”. Men had dus wel degelijk gehoopt deze gunst van de stadhouder te bekomen, in tegenstelling tot wat Gustaaf Smets beweert.⁶⁹ Smets stelt in zijn studie dat de Gentse radicalen goed wisten dat Aarschot niet zou toegeven aan hun eisen, en dat ze de onderhandelingen, die tot mislukken gedoemd waren, slechts gebruikten als voorwendsel om een dictatuur

⁶⁶ Over Strada zie: G. Groen van Prinsterer, *Archives ou Correspondance*, dl. VI, p. 216.

⁶⁷ J. Kervyn de Lettenhove, *Documents inédits relatifs à l'histoire du XVIe siècle*, dl. I, Brussel, 1883.

⁶⁸ Voor een gelijklopende analyse van de arrestaties, en de dagen ervoor, zie: J. Decavele, *Geloof en Heldenmoed*, p. 269-270.

⁶⁹ J. Decavele, *Gent Strijdcentrum*, p. 68; J. Kervyn de Lettenhove, *Documents Inédits*, dl. I, p. 322.

in te stellen.⁷⁰ Dit is een volstrekt ongegronde stelling. Alles wijst erop dat de onderhandelingen met Aarschot wel degelijk op een serieuze manier gevoerd werden. Het probleem was echter dat Hembyze en co. de kersverse stadhouder danig onder druk hadden gezet, dat het een omgekeerd effect had en dat Aarschot zich van langs om minder bereid toonde om aan de eisen van de “*privilegiëroepers*” toe te geven.⁷¹ De hertog begon zich enkele dagen na zijn aankomst dan ook erg te storen aan de verzoeken die bij hem gedaan werden, en begon de Gentse heren een “*quaed gelaet*” te vertonen. Het is daarop dat Ryhove besloot naar Antwerpen te reizen om de Prins van Oranje in te lichten van de problemen die zich in Gent en in de Nederlanden in het algemeen voordeden, en zijn advies te vragen.⁷² Ondertussen drongen Hembyze en Croovelde verder aan bij Aarschot, maar vingen bot.⁷³

Op 27 oktober werd Ryhove door Oranje ontvangen. Tot zijn grote verbazing was het de Prins die hém vroeg wat er gedaan moest worden om de situatie recht te zetten, waarop Ryhove antwoordde: “*Monseigneur, je ne sçay qu’un remède, qu’est de chasser le nouveaux gouverneur le ducq d’Arcot, avecq tous ses assistens, nobles, évesques, abbés et toute la couwée*”.⁷⁴ Hij verzekerde de Prins dat het volk zich achter hem zou scharen. Oranje wees het plan met klem af, maar beloofde Ryhove toch er even over na te denken. De volgende dag veinsde hij opnieuw zijn afkeuring voor het voorstel, maar gaf via Marnix de toestemming voor de uitvoering van het gewaagde plan. Daarop vertrok Ryhove terug naar Gent. De volgende dag stuurde Oranje de heer van Ohain naar daar om te zien “*comment Ryhove joueroit bien son personaige et quelle yssue l’affaire sortiroit*”.⁷⁵ In het geheim stuurde hij ook zijn secretaris François de Sacquespée, heer van Baudemont, samen met enkele andere heren, om de zaak nader te observeren. Ook

⁷⁰ G. Smets, *De politiek van de hertog van Aarschot*, p. 229-230.

⁷¹ P. Bor, *Oorspronk*, p. 904.

⁷² J. Kervyn de Lettenhove, *Documents Inédits*, dl. I, p. 322-323; B. De Jonghe, *Ghendtsche Geschiedenissen*, p. 310. Smets schrijft in *De politiek van de Hertog van Aarschot* op pagina 227 dat Aarschot naar Antwerpen was gereisd de zelfde dag dat Aarschot zich als gouverneur van Gent liet aannemen om “van uit zijn uitkijkpost” daar “de gevolgen van zijn eigen gestook” op te volgen. Volgens Smets waren de arrestaties al beraamd voor de komst in Gent van de hertog. Ook deze stelling valt niet te bewijzen. Waarom zou Ryhove pas zo laat naar Oranje zijn gereisd, als alles al gepland was? Zoals uit Ryhoves apologie en elders blijkt, was er eerder sprake van een “toelating” vanwege Oranje om de heren te arresteren, dan van een complot dat hij al lang ervoor zou uitgewerkt hebben.

⁷³ J. Kervyn de Lettenhove, *Documents Inédits*, p. 323-324. Karel de Gruutere, heer van Croovelde (?-1582), was vóór 1577 ontvanger geweest van de belastingen in het Gentse kwartier en voorzitter van de stadswerken. Behoorde vanaf november 1577 tot de Gentse XVIII-mannen. A. Despretz, *De Instauratie*, p. 17.

⁷⁴ “*Le Prince demanda à Ryhove: Eh! Bien quel remède? Ryhove fut fort esbahy, car il venoit pour avoir advis et assistance*”, in: J. Kervyn de Lettenhove, *Documents Inédits*, p. 323-324.

⁷⁵ *Idem*; P. Bor, *Oorspronk*, p. 905; Groen van Prinsterer, *Archives ou Correspondance*, dl. VI, p. 216.

werden in de stad enkele soldaten herkend, die nog voor Oranje hadden gevochten in Holland en Zeeland.⁷⁶

Ondanks het feit dat we deze informatie thans niet meer op haar juistheid kunnen controleren, is het grote aandeel van Oranje in de arrestaties van 28 oktober onloochenbaar. Hij had het niet gedurfd om uitdrukkelijk toestemming te geven aan Ryhove, maar maakte zich via Marnix medeplichtig. Het was een erg gedurfd plan en de inzet was hoog, maar Oranje wilde koste wat kost Aarschot uitschakelen, die met steeds luider stem zijn afkeer voor de Prins uitte, en op den duur te bedreigend werd. Of Oranje echter de schaal van de gebeurtenissen in Gent had voorzien, is nog maar zeer de vraag. Enerzijds had hij zijn tegenstanders tijdelijk buitenspel gezet, maar anderzijds had hij door zijn steun aan de Gentenaars een bestuur helpen in het leven roepen die hem nog veel problemen zou opleveren.

Toen Ryhove op 28 oktober 1577 laat op de dag terugkwam uit Antwerpen, stond de stad Gent al in rep en roer.⁷⁷ Kort na de middag waren enkele schepenen en edelen, waaronder Jan van Hembyze, naar het huis van St. Baafs geweest, waar de hertog van Aarschot verbleef, om hem opnieuw te vragen hun privileges te vernieuwen. Daar had Aarschot in een woede-uitbarsting bedreigd Hembyze en alle andere die hem nog zouden durven lastigvallen met verzoeken, op te hangen.⁷⁸ Daarop ontstond een hevige ruzie, en Hembyze riep het volk te wapen. Toen Ryhove in de avond de stadspoorten binnenreed, merkte hij tot zijn grote spijt dat het stadsbestuur alle gewapende burgers terug naar huis had gestuurd; hij had immers graag van de ordeloosheid geprofiteerd om zijn plan uit te voeren.⁷⁹ Daarenboven vreesden de samenzweerders dat de voornaamste oproerkraaiers 's nachts zouden worden opgepakt in hun slaap. Ryhove en de anderen besloten niet langer te wachten, en namen zelf het heft in handen. De mannen beloofden elkaar onvoorwaardelijke trouw en bereidden zich voor op de gevaarlijke onderneming. Heel de stad werd met tamboergeroffel opgeroepen om zich te bewapenen en hen te volgen. Ryhove zweepte de burgers op om met hem Aarschot en alle andere vermeende Spaansgezinden uit de stad te verdrijven. Ook de nieuwe bisschoppen moesten "naar de duivel gejaagd" worden.⁸⁰

⁷⁶ L.-P. Gachard, *Correspondance du Taciturne*, dl. IV, p. LXXVIII.

⁷⁷ J. Kervyn de Lettenhove, *Documents Inédits*, dl. I, p. 324.

⁷⁸ A.C. De Schrevel, *Receuil*, dl. I, p. 1-2; Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 16. De Hertog van Aarschot stond erom bekend een zeer opvliegende man te zijn. Voor een genuanceerd oordeel over zijn karakter, zie: G. Smets, *De politiek van de Hertog van Aarschot*, p. 285-292.

⁷⁹ J. Kervyn de Lettenhove, *Documents Inédits*, dl. I, p. 324-325.

⁸⁰ Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 17.

Het eerste wat de patriotten onder leiding van Ryhove, Mieghem, Hayman en Hauweel deden, was zich van het Prinsenhof en het kasteel, waar de artillerie stond, meester maken.⁸¹ Volgens de Jonghe bewapenden ze met het geschut die ze daar vonden het volk en beloofden hen “*eenen goeden tydt*”. Hembyze en Ryhove zouden zich gedragen hebben “*als oft sy beede Gouverneurs van Ghendt geweest hadden*”.⁸² Vele burgers waren echter bang geworden en bleven thuis, niet wetend welke kant ze moesten kiezen. Uiteindelijk was het met een relatief kleine groep dat Hembyze en de zwaarbewapende Ryhove zich naar de verblijfplaats van Aarschot begaven. Daar wilde zijn wacht zich nog verdedigen, maar wanneer Ryhove en Mieghem het huis in brand probeerden te steken, om naar eigen zeggen “*de vogels uit het nest te branden*”, gaf de hertog het bevel de poort te openen.⁸³ Zonder enig respect voor zijn positie of rang, sleurden de oproerlingen hem over straat mee, zonder hem zelfs de kans te geven zich fatsoenlijk aan te kleden. Had Ryhove daarna naar eigen zeggen niet tot tweemaal toe ingegrepen, was Aarschot brutaal vermoord geweest door enkele woedende burgers.⁸⁴ Op blote voeten werd hij, samen met Jean Van der Straten, de gouverneur van zijn zoon, naar het huis van Ryhove in de Onderstraat geleid en daar opgesloten.⁸⁵ Aarschots zoon, Karel van Croÿ, herinnert zich in zijn memoires hoe hij die nacht ternauwernood was ontsnapt dankzij de hulp van de heer van Zwevezele, die hem in zijn huis verstopte en uit de stad loodste, verkleed als zijn knecht.⁸⁶ Willem Van Pamele, de voorzitter van de Raad van Vlaanderen, had ook geluk.⁸⁷ Diezelfde nacht waren Hembyze, Hauweel, Hayman en nog meer gewapende mannen het Ravensteen binnengebroken, waar Pamele woonde. Daar zochten ze tevergeefs naar de man, die reeds in zijn hemd via het dak was ontsnapt.⁸⁸ Zijn vrouw, die zich niet uit de voeten had gemaakt, werd “meer dan

⁸¹ J. Kervyn de Lettenhove, *Documents Inédits*, dl. I, p. 325.

⁸² B. De Jonghe, *Ghendtsche Geschiedenissen*, p. 58.

⁸³ J. Kervyn de Lettenhove, *Documents Inédits*, dl. I, p. 326; Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 17.

⁸⁴ J. Kervyn de Lettenhove, *Documents Inédits*, dl. I, p. 326; P. Bor, *Oorspronk*, p. 904.

⁸⁵ Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 17; B. De Jonghe, *Ghendtsche Geschiedenissen*, p. 58.

⁸⁶ Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 21; *Une Existence de Grand Seigneur au XVIIe siècle. Mémoires autographes du Duc Charles de Croÿ* (ed. F.X. de Reiffenberg), Brussel, 1845, p. 12-13. We zien dat er veel verwarring bestaat over het feit of Chimay al dan niet was gevangen genomen die nacht. Zo vermelden bijvoorbeeld de *Mémoires Anonymes* (p. 81) Chimay als gevangene. Zelfs zijn oom, de markies van Havré, had aan het Engels hof verkeerdelijk te horen gekregen dat zijn neef gevangen was met de andere: 6-11-1577: brief van de markies van Havré aan de Staten-Generaal, J. Kervyn de Lettenhove, *Relations Politiques*, boek X (dl. II), p. 76.

⁸⁷ Willem van Pamele (1528-1592), getrouwd met Anna Winnocq, begon zijn carrière als raadsheer-stads-pensionaris van Brugge. In 1561 werd hij rekwestenmeester van de Grote Raad van Mechelen, in 1575 president van de Raad van Vlaanderen. In 1581 werd hij voorzitter van de Raad van Vlaanderen en was een vertrouweling van Farnese. H. De Schepper, *De Kollaterale Raden*, dl. II, p. 247-250.

⁸⁸ B. De Jonghe, *Ghendtsche Geschiedenissen*, p. 59; N. Japikse, *Resolutiën der Staten-Generaal*, dl. I, p. 561.

barbaars” behandeld, en uit wraak besloten de mannen Adolf Van Pamele, de broer van Willem, gevangen te zetten.⁸⁹

Afbeelding 1. De arrestatie van de hertog van Aarschot en andere heren op 28 oktober 1577. Centraal zien we de hertog, die door de troepen van Ryhove en Hembyze wordt weggebracht uit het huis van Sint-Baafs. Daarnaast en in de verte worden ook nog de bisschoppen van Ieper en Brugge, heren van Ressegem, Zwevegem en Ecke, heer van Moeskroen en zijn twee zonen en kapelaan, Frans Wijckhuys, Jacques Hessels, Jan van de Poorte en Adolf van Pamele opgepakt. De ingrijpende gebeurtenissen hadden een grote internationale weerklank, en waren het begin van een woelige periode in Gent (Stadsarchief Gent, gravure F. Hogenberg).

Ook de vrienden van Aarschot werden slachtoffer van het rebels complot. Ferdinand de la Barre, heer van Moeskroen, en zijn twee zonen de heren van Fresnon en Areme werden opgepakt. Ook Maximiliaan Villain, heer van Ressegem en Frans van Halewijn, heer van Zwevegem, werden zonder pardon en onder grove beledigingen door Hembyze naar de gevangenis gestuurd. Frans Wijck-

⁸⁹ Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 19.

huys, de zoon van de kapitein, was hetzelfde lot beschoren.⁹⁰ De patriotten Gerard Netezone en Gillis Borluut paktten van hun kant Corneel De Scheppere, heer van Eke, en de raadsheren Jacques Hessels en Jan van de Poorte op.⁹¹ Rémi Drieux, de oude bisschop van Brugge die dag ervoor nog de kruinschering en het sacrament van het vormsel had toegediend, en Maarten Riethove, eerste bisschop van Ieper, waren ook bij de ongelukkigen.⁹² Ten slotte werd Frédéric Perrenot, heer van Champagny, aangehouden, maar snel weer vrijgelaten op aandringen van Oranje die hoopte hem nog tot zijn kant te overhalen. Vele Gentenaars die hem wantrouwden hadden hem liever achter tralies gehouden, en sommigen spraken dan ook over een “ontsnapping”.⁹³ Voor de meeste heren wachtte nu een lange en grimmige gevangenschap; sommigen kwamen door moord of sterfte nooit meer vrij. Ryhove, Hembyze en hun kompanen hadden met hulp van Oranje heel het politiek bestel van de Nederlanden op zijn kop gezet. Daarbij hadden ze geenszins brutaal geweld geschuwd, en getuigden van weinig respect voor de adel.

⁹⁰ B. De Jonghe, *Ghendtsche Geschiedenissen*, p. 58.

⁹¹ Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 18-19. Gillis P. Borluut (?-1618), heer van Boucle, ridder van Sint Jan van Jeruzalem, vroege protestant, werd na de machtsgreep van 28 oktober 1577 lid van de XVIII-mannen gemaakt, in 1579 gevangen gezet door Hembyze, viel in handen van de Malcontenten en werd pas in 1584 vrijgelaten in ruil voor de vrijlating van de heer van Champagny. Ph. Kervyn de Volkaersbeke, ‘P. Borluut Gilles’, in: *BN*, dl. II, p. 719-722; A. Desprez, *De Instauratie*, p. 17. Jakob Hessels (?-1578), lid van de Bloedraad van Alva, werd door de Gentenaars gevangen gezet in de nacht van 28 oktober 1577 en door Ryhove en Hembyze begin oktober 1578 opgehangen. A. Journez, ‘Hessels, Jakob’, in: *BN*, dl. IX, p. 322-326.

⁹² Ph. De Kempnaere, *Vlaamsche Kronijk* (ed. Ph. Blommaert), Gent, 1839, p. 184; P. Bor, *Oorspronk*, p. 904. De bisschop van Brugge was de 24e oktober naar Gent gereisd om de vergadering van de Staten van Vlaanderen bij te wonen, waar hij de belangen van het katholiek geloof en de clerus zou verdedigen. De Schrevel schrijft dat hij net voor zijn vertrek een voorgevoel had: “*comme si il avait eu le pressentiment du sort qui lui était réservé, le prélat remit l’administration de son diocèse entre les mains de l’archidiacre et de l’official Remi Drieux, fils de Maurice*”. Zie: A.C. De Schrevel, ‘Remi Drieux’, dl. II, p. 103. Rémi Drieux (1569-1594), begon in 1535 zijn studies in Leuven, waar hij in 1542 het licentiaatdiploma in de beide rechten verwierf. Hij doceerde filosofie, en werd in 1540 subdiaken en in 1543 diaken en priester geweid. In 1557 benoemt Filips II hem tot rekwestmeester van de Grote Raad van Mechelen, en in 1558 proost O.L.-Vrouwkapittel van Brugge. In 1561 bisschop van Leeuwarden, in 1569 bisschop van Brugge. Werd in 1577 gevangen gezet, en overleed na zijn vrijlating op 12 mei 1594 te Brugge. E. Van Mingroot, ‘Remi Drieux’, in: M. Cloet e.a., *Het Bisdom Brugge (1559-1984): bisschoppen, priesters en gelovigen*, Brugge, 1984, p. 40-49. Maarten Bauwens van Riethove (1511-1583), doctor in de theologie (1559), eerste bisschop van Ieper (bevestigd door de Paus in 1561), invloedrijke figuur tijdens het Concilie van Trente (zittingen van 1563), werd op 28 oktober 1577 gevangen gezet in Gent, en pas in 1581 vrijgelaten in ruil voor Bussaert van Hembyze en een predikant. Stierf te St. Omaars in 1583. J. Fruytier, ‘Rythovius, Martinus’, in: *NNBW*, dl. V, p. 640-646.

⁹³ Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 21; L.-P. Gachard, *Actes des États-Généraux*, dl. I, p. 470 en 481; 18-11-1577: William Davison aan Walsingham. J. Kervyn de Lettenhove, *Relations Politiques des Pays-Bas et de L’Angleterre sous le Règne de Philippe II*, boek X, dl. II, Brussel, 1891, p. 95; L.-P. Gachard, *Actes des États-Généraux*, dl. I, p. 470; 481.

Meteen nadat men in de Staten-Generaal vernam wat er gebeurd was, werden er brieven en afgevaardigden naar Gent gestuurd om de drijfveren van de Gentse opstandelingen te kennen. Nu de hertog van Aarschot en een groot deel van zijn vrienden van de “middenpartij” achter slot en grendel zaten, waren alle machtsverhoudingen opeens veranderd. Oranjes grootste concurrenten waren uitgeschakeld, terwijl de hoofdstad van Vlaanderen volledig in handen van zijn aanhangers was komen te liggen. Velen vermoedden al van in het begin dat de aanhoudingen niet veel meer waren dan een onderdeel van een orangistische machtsgreep. Hembyze en kompanen stonden nu onder druk om met een sterke rechtvaardiging van hun daden voor de dag te komen, en beloofden die zo snel mogelijk aan het publiek bekend te maken.⁹⁴ Ze lieten het land er bijna een week in ongeduld en spanning op wachten.

In afwachting van de beloofde justificatie, speculeerden de tijdgenoten al druk over de mogelijke redenen van de gebeurtenissen. Zo had de Engelse ambassadeur William Davison al op 30 oktober te horen gekregen dat de arrestaties wellicht iets te maken had met de uitspraken van Aarschot en een ontdekte brief die de betrokkenheid van de heren in landsverraderlijke praktijken zou bewijzen.⁹⁵ Deze onthullende brief van 16 oktober van dat jaar, waarvan we thans met zekerheid kunnen zeggen dat hij vals is, bevatte een boodschap van de gehate raadsheer Jan Hessels aan de graaf van Rœulx, gouverneur van Vlaanderen voordat hij uit zijn functie werd gezet omdat hij de partij van Don Juan had gekozen. Daarin meldt hij hem dat de heren van Oignies, Moeskroen, Zwevegem en andere een complot hadden gevormd om de Nederlanden terug onder de Spanjaarden te brengen en Oranje te verdrijven.⁹⁶ Meteen al na de verspreiding van de brief enkele dagen na de arrestaties waren er twijfels opgerezen over de authenticiteit ervan. Champagny, die de brief op 3 november van Oranje had gekregen om hem van de goede intenties van de Gentenaars te overtuigen, had ook al zijn twijfels over de echtheid van de brief. Wat hij zeer vreemd vond, was dat de meeste van de gearresteerde heren niet in de brief waren vermeld, terwijl sommige anderen (zoals de heer van Oignies) die wel vermeld waren, niet waren opgepakt. Hoe dan ook toonde de brief – echt of niet – volgens hem aan dat Aarschot helemaal niets ten laste kon worden gelegd.⁹⁷ Ryhove had de brief

⁹⁴ A. C. De Schrevel, *Recentil*, dl. I, p. 1-2.

⁹⁵ 30-10-1577: William Davison aan Lord Burleigh. J. Kervyn de Lettenhove, *Relations Politiques*, boek X (dl.II), p. 63.

⁹⁶ Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 29-31. Het document werd ook in het Nederlands vertaald, en is o.m. te vinden bij: P. Bor, *Oorspronk*, p. 905.

⁹⁷ 03-11-1577: Frédéric Perrenot aan de Prins van Oranje. G. Groen van Prinsterer, *Archives ou Correspondance*, dl. VI, p. 224.

immers op 1 november aan het stadhuis en elders in de stad laten in het Frans en Nederlands uithangen, en overall met trompetten laten verkondigen, om de aanhoudingen te legitimeren.⁹⁸ Ook in de Staten-Generaal betwijfelde men de waarachtigheid van de brief, omdat enkel kopieën van de brief werden verspreid, maar het origineel onvindbaar bleek. Daarnaast ontkende Hessels dat hij een brief naar Rœulx had geschreven met een dergelijke bezwarende inhoud.⁹⁹ De gezanten van de Staten-Generaal in Gent hadden nog gevraagd de publicatie van het stuk uit te stellen, tot de waarachtigheid ervan was bewezen, maar Ryhove en de andere, “*pour donner couleur à leur faict*”, lieten de brief voorlezen en verspreiden.¹⁰⁰ Onder het volk waren sommige immers al beginnen kwaadspreken over degene die de arrestaties hadden verricht, en deze brief diende om de twijfels over de rechtvaardigheid van de arrestaties weg te nemen.¹⁰¹ Dat de brief vals was, hadden de meeste mensen echter niet door. Hij was volgens Zwevegem gemaakt geweest door een zekere Jan Theron, een bekend vervalsers, en andere aanhangers van Oranje, die het falsum het eerst in Brussel hadden verspreid. Hessels kon zelf gemakkelijk de valsheid van de brief aantonen omdat zijn handtekening en schrijfstijl slecht waren nagebootst.¹⁰² Ook Rœulx ontkende zijn betrokkenheid in de brief, door erop te wijzen dat hij en Hessels elkaar nooit dergelijke vertrouwelijke brieven hadden gestuurd.¹⁰³ Zelfs aanhangers van Oranje geloofden niet in de authenticiteit van de brief! Op 3 november, dezelfde dag dat de Prins de vervalste brief aan Champagny had gestuurd, had Marnix van St. Aldegonde hem nog over de valsheid van de brief geschreven.¹⁰⁴ Uit de briefwisseling tussen deze twee heren concludeert Geurts dat Oranje dan wel niet de auteur was van de brief, maar wel zeer nauw bij de propaganda was betrokken. Hij merkt ook op dat de twee heren over de brief corresponderden als over iets dat ze “heel goed kenden”. Marnix drong echter aan om een betere verdediging voor de arrestaties te zoeken, omdat hij vreesde dat de brief meer kwaad dan goed zou doen.¹⁰⁵

Nu de XVIII al enkele redenen van hun daden hadden laten doorschemeren, wachtte men nog op een eerste officiële justificatie. Deze kwam er op 3 novem-

⁹⁸ B. De Jonghe, *Ghendtsche Geschiedenissen*, p. 68; A. C. De Schrevel, *Receuil*, dl I, p. 11; Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 28-29.

⁹⁹ N. Japikse, *Resolutiën der Staten-Generaal*, dl. I, p. 564.

¹⁰⁰ Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 28-29.

¹⁰¹ 4-11-1577. “L.S.” aan de Beaulieu. J. Kervyn de Lettenhove, *Relations Politiques*, dl. II, p. 75-76.

¹⁰² Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 27-28; 32.

¹⁰³ *Mémoires Anonymes*, p. 81-82.

¹⁰⁴ “*Car j’entends que ce que V. Exc. a veu n’est pas authentique...*”, 2-11-1577, Marnix aan de Prins van Oranje. G. Groen van Prinsterer, *Archives ou Correspondance*, dl. VI, p. 220.

¹⁰⁵ P.A.M. Geurts, *De opstand in pamfletten*, p. 71; Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zweveghem*, p. 32, noot 1.

ber, en toonde in 13 punten aan waarom de arrestaties noodzakelijk en rechtvaardig waren geweest. Deze “*Sommier et Préparatif Receuil*” werd in de aanwezigheid van de stadsmagistraat en afgevaardigden van de Staten-Generaal voorgelezen.¹⁰⁶ Ze beschuldigden Aarschot en de andere heren er onder meer van verdeeldheid in de landen te hebben willen invoeren, door aartshertog Matthias naar de Nederlanden te brengen om een Raad van State naar hun “*modé*” op te richten, en door tegen de benoeming van Oranje als Ruwaard geprotesteerd te hebben. Om die tweespalt te realiseren, zouden ze het plan hebben opgevat om krijgsvolk naar Dendermonde te halen om Matthias en Vlaanderen onder controle te krijgen. Desnoods hadden ze zelf gewild de hertog van Alençon en de Fransen in het land te brengen; dit alles zonder enig respect voor de Pacificatie van Gent.¹⁰⁷ Dat het allen landsverraders waren, bleek volgens hen eveneens uit de brief van Hessels. Ook de onwil om de Gentse privileges te herstellen, en de beledigingen aan het adres van Hembyze en de andere die dit van Aarschot kwamen vragen, zat hen dwars. Tenslotte zou de heer van Ressegem oorlog hebben willen voeren als Matthias niet als landvoogd was aangenomen geweest, en zou daarvoor geprobeerd hebben geld van de Staten in eigen zakken te steken.¹⁰⁸ Al deze bewarende aanklachten moesten duidelijk aantonen dat de arrestaties meer dan nodig waren geweest, en dat de Gentse notabelen slechts de algemene veiligheid hadden willen bewaren. De heren hadden met verschillende “*machinations et menées*” het land aan de vijand willen uitleveren, “*avecq une apparente totale ruïne, saccagement et perdition misérable par les guerres*”.¹⁰⁹ Om dit doemscenario tegen te houden hadden ze wel moeten ingrijpen! Wie echter kritisch deze punten bekijkt, merkt snel op dat de beschuldigingen op geen enkele concrete bewijzen steunen, tenzij misschien de brief van de Rœulx, waarvan men niet lang de illusie zou koesteren dat hij echt was. De langverwachte “voorlopige” apologie maakte na zijn verspreiding dan ook al bij al weinig indruk.

¹⁰⁶ De volledige titel van de rechtvaardiging is: “*Sommier et préparatif recueil selon la briefueté du temps de quelques pointz de justification des nobles, notables et commune de la ville de Gand, ayans fait le saisissement du ducq d’Arschot et aultres seigneurs et personnaiges en leur ville, lesquelz ilz amplifieront et veriffieront plus amplement en temps et heure*”. A. C. De Schrevel, *Receuil*, dl. I, p. 14-19; SAG reeks 94 Bis 27, nr. 31. De Nederlandse versie van de tekst werd bij de Weduwe van Pieter De Clerck uitgegeven, en is onder andere te lezen bij P. Bor, *Oorspronk*, p. 904. Frans van Halewijn, heer van Zwevegem, weerlegt al deze aanklachten punt per punt in zijn memoires, zie: Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 49-56. De heer van Ryhove, één van de belangrijkste betrokkenen bij de arrestaties, verdedigt de gebeurtenissen in zijn apologie, zie: J. Kervyn de Lettenhove, *Documents Inédits*, dl. I, p. 314-325.

¹⁰⁷ Zie ook de brief van Geronimo de Curiel aan Filips II, 4-12-1577. J. Lefèvre, *Correspondance de Philippe II sur les affaires de Pays-Bas*, dl. I, Brussel, 1940, p. 243.

¹⁰⁸ A. C. De Schrevel, *Receuil*, dl. I, p. 14-19; SAG reeks 94 Bis 27, nr. 31.

¹⁰⁹ A. C. De Schrevel, *Receuil*, dl. I, p. 15.

Ryhove en zijn kompanen moeten zeer verbaasd geweest zijn dat men hen van alle kanten om nog meer uitleg vroeg. Het pijnlijk gebrek aan bewijzen was door het grote publiek niet onopgemerkt gebleven. Enkele dagen later, op 9 november, voelden ze zich in Gent genoodzaakt opnieuw hun motieven toe te lichten. Ze gaven een nieuwe rechtvaardiging uit, die in grote mate een samenvatting was van de eerste.¹¹⁰ Toch legden ze enkele andere accenten dan in de eerste tekst. Nieuw was de aanklacht tegen de heer van Champagny.¹¹¹ Die had in de laatste bijeenkomst vóór de arrestaties van de Staten van Vlaanderen in Gent een protestschrift laten optekenen door de heer van Zwevegem, waarin hij zich verzette tegen het gouverneurschap van Brabant van Oranje. Aangezien deze functie hem was verleend door de Staten-Generaal en de Staten van Brabant, gingen ze met hun protest dus in tegen de wil van de Staten en van het volk in het algemeen. De uiteindelijke bedoeling zou volgens de Gentse *Notabelen* geweest zijn om verdeeldheid te brengen in de landen, en in het bijzonder tussen Vlaanderen en Brabant.¹¹² Champagny reageerde op deze beschuldigingen door aan de Staten de toelating te vragen het protest in kwestie te mogen uitgeven, wat hem naar eigen zeggen tot zijn “*plus grande descharge*” zou leiden. De Staten oordeelden dat dit niet aangewezen was aangezien ze er alles aan wilden doen om de rust te bewaren, en ze verboden het te laten drukken.¹¹³ Daarnaast kwam in de aanklacht opnieuw de beschuldiging terug dat sommigen Matthias en soldaten naar Dendermonde hebben willen laten brengen. Deze keer werd gespecificeerd dat het was om een front te vormen tegen Brabant. Ze zouden zelfs openlijk in oorlog treden met Brabant als Oranje niet van zijn gouverneurschap had willen afzien, en dit als het moest met de hulp van Don Juan en de Spanjaarden.¹¹⁴ Het is goed mogelijk dat Ryhove nu met deze argumenten over een vermeende vijandigheid tegen Brabant de Brusselaars en Antwerpenaars probeerde op zijn hand te krijgen. Deze steden hadden totnogtoe onverdeeld negatief gereageerd op de arrestaties, en hadden geen genoeg genomen met de eerste voorbereidende justificatie. Het opmerkelijkst aan dit tweede “*Sommier Receuil*” was echter het ontbreken van elke vermelding van de brief van Hessels. Dit deed nog meer twijfelen aan de echtheid van het document, wat Groen van Prinsterer terecht doet

¹¹⁰ Voluit: “*Sommier recueil d'aucuns pointz et articles, pour lesquels a este fait le saisissement et arrest des seigneurs et aultres personnes, en la ville de Gand, le xxxiiiie jour d'octobre 1577, lequel arrest estoit plus que nécessaire qu'il se fisse pour beaucoup de raison cy-après déclaré*”, Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 45-47.

¹¹¹ N. Japikse, *Resolutiën der Staten-Generaal*, dl. I, p. 568.

¹¹² Idem; 19-11-1577: De XVIII-mannen van Gent aan de afgevaardigden van Rijsel, Dowaaï en Orchies. SAG reeks 94 Bis 27, nr. 38.

¹¹³ N. Japikse, *Resolutiën der Staten-Generaal*, dl. I, p. 568; Geurts, *De opstand in pamfletten*, p. 71.

¹¹⁴ 19-11-1577: De XVIII-mannen van Gent aan de afgevaardigden van Rijsel, Dowaaï en Orchies. SAG reeks 94 Bis 27, nr. 38.

opmerken dat: “*Il n’est guère croyable que, si l’on eût pu légitimer des accusations aussi graves, on les eût passées sous le silence dans la déclaration justificative, publiée le 9 novembre*”.¹¹⁵

De rechtvaardigingen hadden weinig indruk gemaakt op diegene die de heren vrij wilden. Veel van de aanklachten werden op ongeloof onthaald en door het gebrek aan bewijzen afgewezen. Een anonieme Antwerpenaar schreef rond 20 november 1577 ook dat hij had opgevangen dat de rechtvaardiging “*chose de nulle fondement*” was.¹¹⁶ Vooral de inconsequente houding van de Gentenaars in het aanwenden van de brief van Hessels als bewijsstuk, en de zwakke beschuldiging van Champagny, had als gevolg dat veel mensen de rechtvaardigingen niet serieus namen en ze de heren zo snel mogelijk wilden zien vrijgelaten worden. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de Gentenaars nadien haast nooit meer hebben teruggrepen naar deze aanklachten wanneer ze zich moesten verdedigen tegen de blijvende stortvloed aan vrijlatingsverzoeken.¹¹⁷ Ze gaven dan geen redenen meer om de heren nog wél vast te houden, maar verzonnen smoesjes waarom ze nog niet konden vrijgelaten worden.

3. Het lot van de gevangenen

3.1. De ondervraging en voorwaardelijke vrijlating van Aarschot

Van alle heren die op 28 oktober 1577 gevangen werden gezet, was Aarschot veruit de voornaamste. Door afkomst en rijkdom was hij vanzelf één van de belangrijkste edellieden van de Nederlanden, en als stadhouder van Vlaanderen stond hij aan het hoofd van de rijkste provincie van de Generaliteit.¹¹⁸ Nog veel meer dan bij de andere heren, had zijn arrestatie een lawine aan protestbetuigingen en klachten opgeleverd. Meteen stuurden de Staten-Generaal, de Vier Leden van Vlaanderen en zelfs Oranje, die medeplichtig was, afgevaardigden naar Gent om Aarschot vrij te krijgen. De XVIII waren vooral verrast over de komst van Arnold Van Den Dorpe, de afgezant van de Prins. Ryhove nam zijn verzoeken om Aarschot vrij te laten niet in dank af. Hij en zijn kompanen hadden de arres-

¹¹⁵ G. Groen van Prinsterer, geciteerd in: Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 31, noot 1.

¹¹⁶ “*Ceulx de l’entreprise aient publié une justification que l’on vent en flamang, que l’on m’a dict d’estre chose de nulle fondement...*”. Dezelfde persoon voegde er ook aan toe dat men de zware aanklachten tegen Ressegem niet geloofde: “... *Rassenghien innocent, ce qui est fort bien creu...*”. Ch. Piot, *Correspondance de Granvelle*, dl. V, p. 590.

¹¹⁷ Voor een uitgebreide bespreking van de reacties op de arrestaties en de rechtvaardiging van de Gentenaars, zie: N. Debruyne, *De Middenpartij Onthoofd*, p. 26-49.

¹¹⁸ Vlaanderen droeg veruit het grootste deel van de oorlogskosten, en betaalde ruim een derde meer dan Brabant. Zie: J. Decavele, *Gent Strijdcentrum*, p. 71.

taties immers uitgevoerd ten gunste en met medeweten van Oranje, en in hun ogen voor de vrijheid van het vaderland in het algemeen. Ryhove zelf was helemaal niet te spreken over de vrijlating van Aarschot, maar toen ook andere van de XVIII-mannen begonnen te zwichten voor de druk van Oranje en de Staten-Generaal, zag hij zich steeds meer geïsoleerd in zijn harde positie.¹¹⁹ Uiteindelijk was het duidelijk dat Aarschot te belangrijk en te machtig was om nog langer te kunnen vasthouden, en kwam hij en Jan van der Straten, de opvoeder van zijn zoon, op 10 november vrij.

Vóór er tot de eigenlijke invrijheidsstelling van Aarschot kon worden overgegaan, werd de hertog eerst grondig ondervraagd. Dit verhoor wordt in de memoires van Zwevegem vrij gedetailleerd besproken. Zo werd hem onder meer gevraagd wat zijn echte bedoelingen waren toen hij de aartshertog had ontboden, en waarom hij zich tegen de benoeming van Oranje als Ruwaard van Brabant had verzet. Andere detailvragen, zoals over zijn vriendschap met Ressegem, worden door Zwevegem enigszins terecht “*onnozel en grof*” genoemd.¹²⁰ Er zal hoe dan ook niet veel van deze ondervraging afgehangen hebben, en wat Aarschot ook mocht geantwoord hebben, het maakte waarschijnlijk niets uit. Dit verhoor werd vooral *pro forma* uitgevoerd, om een schijn van willekeur omtrent de arrestatie te vermijden. Oranje had de Gentenaars immers aangemaand om zich op een “eerlijke” manier van de hertog te ontdoen.¹²¹ Toch kwam Aarschot kwam niet vrij zonder voorwaarden. Er werd een overeenkomst getekend, waarin stond dat noch de hertog, noch zijn vrienden of familie, zich op enige manier mocht wreken op de Gentenaars, en dat zijn vrijlating geen enkele waarborg bood voor een eventuele vrijlating van de andere heren.¹²² Aarschot stemde hiermee in, en zou zich zeer strikt aan zijn belofte houden. In de maanden na zijn vrijlating was het opvallend hoe weinig hij zich nog durfde moeien met de zaak van de gevangenen heren, en hij durfde evenmin naar Gent te reizen wanneer men het hem had gevraagd. Een andere toegeving die Aarschot had moeten doen, maar die niet in de overeenkomst stond, was de belofte zijn stadhouderschap op te geven. Toch schreef de abt van St. Geertrui twee dagen later dat Aarschot “*vrijwillig*” zijn ambt wilde opgeven, en dat ze vrij waren een nieuwe gouverneur te zoeken die aan hun wensen voldeden.¹²³ Tenslotte had hij ook moeten toegeven dat hij niet

¹¹⁹ J. Kervyn de Lettenhove, *Documents Inédits*, dl. I, p. 327-328.

¹²⁰ Ph. Kervyn de Volckaersbeke, *Zwevegem*, p. 40-43.

¹²¹ *Ibidem*, p. 39-40. Voor een meer uitvoerige bespreking van het verhoor: N. Debruyne, *De Middenpartij*, p. 50-51.

¹²² 10 en 13-11-1577: Verklaring afgelegd door Aarschot voor de XVIII-mannen van Gent. SAG reeks 94 Bis 27, nr. 36; A.C. De Schrevel, *Receuil*, dl. I, p. 48-50.

¹²³ 13-11-1577: Verklaring van de abt van St. Geertrui en Liesvelt. SAG reeks 94 Bis 27, nr. 37.

zonder reden was opgesloten geweest.¹²⁴ Tot excuses was de hertog evenwel niet willen overgaan; hij was enkel bereid geweest de zaak te vergeten.¹²⁵ De dag na zijn vrijlating, op 11 november, werd de overeenkomst tussen Aarschot en de Gentenaars goedgekeurd door de Staten-Generaal. Deze bevestigden dat de Gentenaars niets ten laste konden worden gelegd, omdat de arrestatie van de hertog gedaan was met “*bon zèle et sans malice*”.¹²⁶ De Gentenaars, en Ryhove op de eerste plaats, waren bang geweest dat met de vrijlating van Aarschot enige vergeldingsacties zouden ondernomen worden tegen hen.¹²⁷ Het is om deze reden dat zowel de hertog als de Staten-Generaal zich ertoe moesten verbinden nooit de gebeurde feiten tegen hen te gebruiken.

Het opmerkelijkste van deze hele zaak, was de ongeschreven belofte die de hertog had moeten doen dat hij zijn stadhouderschap zou opgeven. De afgevaardigden van de Staten-Generaal, de abt van St. Geertrui en Liesvelt, rapporteerden dat Aarschot hen zou verklaard hebben dat “*il estoit content de s'en deporter (de son gouvernement), puisqu'il avoit eu sy triste commencement*”. Wanneer een afgezant van het Brugse Vrije, die blijkbaar nog niet op de hoogte was van de laatste ontwikkelingen, Aarschot kwam feliciteren met zijn vrijlating en met zijn stadhouderschap, zouden de Gentenaars zich zeer kwaad gemaakt hebben en zelfs hun wapens hebben opgenomen. Van de twee afgevaardigden van de Staten-Generaal eisten ze dat ze op papier zouden ondertekenen en aan de Staten-Generaal melden dat Aarschot hen wel degelijk had gezegd zijn stadhouderschap te willen opgeven.¹²⁸ Hieruit blijkt hoe belangrijk het voor de Gentenaars was dat Aarschot uit zijn functie zou worden ontheven. Deze man nog aan het hoofd van hun provincie laten, waarvan Gent de hoofdstad was, was in hun ogen te gevaarlijk. Ook Davison schreef op 18 november dat “*this unlucky begyning hath made the Duke of Aarschot wery of his new government of Flaunders, which he hath offered to resign into the handes of the States*”.¹²⁹ Maar had Aarschot zijn stadhouderschap echt “vrijwillig” opgegeven? Zijn zoon, de prins van Chimay, schrijft in

¹²⁴ *Mémoires Anonymes*, p. 88.

¹²⁵ N. Japikse, *Resolutiën der Staten-Generaal*, dl. I, p. 566.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 567; Zie ook een kopie van de goedkeuring door de Staten-Generaal van 11-11-1577. BAB, *Aantekeningen van A. C. De Schrevel*, N 57, geen foliëring. Dit dossier bevat door De Schrevel handgeschreven kopieën van thans verloren gegane documenten uit het archief van Leper, die voornamelijk met geld- en oorlogszaken te maken hebben. Veel van deze documenten werden uitgegeven in zijn *Receuil* die we in dit werk veelvuldig hebben gebruikt, doch niet allemaal. Dit document is hier een voorbeeld van.

¹²⁷ P. Bor, *Oorspronk*, p. 905.

¹²⁸ “*Et daultant que sommes requis des nobles et notables de Gand de leur en donner certification souzbz notre signature...*” in: 13-11-1577: Verklaring van de abt van St. Geertrui en Liesvelt. SAG reeks 94 Bis 27, nr. 37. Zie ook: Idem, SAG reeks 93 (124 Z), fol. 158; N. Japikse, *Resolutiën der Staten-Generaal*, dl. I, p. 568;

¹²⁹ 18-11-1577: Brief van William Davison aan Walsingham. J. Kervyn de Lettenhove, *Relations Politiques*, dl. II, p. 95.

zijn memoires dat “*le susdict seigneur ducq fut peu de temps après relaxé, l’ayant à son eslargissement, malgré luy et contre sa volonté, faict résigner au susdict gouvernement de Flandres, duquel il en avoit esté pourveu*”.¹³⁰ Ook de Ieperse schepen Mark de Wilde, afgevaardigd in Brugge, schrijft dat hij vernomen had dat Aarschot voor zijn bevrijding had moeten afstand doen van zijn gouverneurschap.¹³¹ Er valt te gissen naar wat er echt gebeurd is. Het is alleszins niet waarschijnlijk dat een ambitieuze man als Aarschot, die het stadhouderschap van Vlaanderen al langer ambieerde¹³², niet loog wanneer hij verklaarde met “blijdschap” zijn stadhouderschap op te geven. Het is zeer goed mogelijk dat Aarschot dit uit zichzelf zei om niet te moeten toegeven dat de Gentenaars hem schaakmat hadden gezet. Door zelf zijn gouverneurschap op te geven, kon Aarschot misschien beter zijn nederlaag maskeren. Daarnaast moet er rekening gehouden worden met het feit dat veel van zijn belangrijkste aanhangers in Vlaanderen nog achter slot en grendel zaten, en hij nu dus vanuit een veel zwakkere machtspositie zou moeten verdergegaan zijn.

Nadat Aarschot en Van Der Straten waren vrijgelaten, vertrokken ze naar Aalst, waar Chimay en de echtgenote van Aarschot hen opwachtte.¹³³ Daar wachtte Aarschot op de toelating om terug naar Brussel te gaan, waar hij op 16 november aankwam.¹³⁴ Daar werd verteld dat Aarschot en zijn familie in oktober “met veel plezier naar Gent waren vertrokken”, omdat Brussel volgens hen een “*arrière de mutins*” was, maar dat ze nu “met nog meer plezier” terugkwamen.¹³⁵ Zowel de XVIII van Brussel, als de Staten-Generaal, stuurden mensen om de hertog in de stad te verwelkomen en hun medeleven te betuigen over wat er gebeurd was, en hem te vragen om terug naar de vergadering van de Staten-Generaal te gaan.¹³⁶ Aarschot was terug veilig, maar had een zware politieke kaakslag moeten verduren. De andere heren wachtte een heel ander lot.

¹³⁰ *Existence d’un grand seigneur*, p. 12. Het moet echter gezegd dat Chimay pas veel later over deze gebeurtenissen heeft geschreven, en doordat hij in 1577 amper 17 jaar was, zijn herinneringen misschien niet altijd even correct meer zijn.

¹³¹ 22-11-1577: Mark De Wilde aan de magistraat van Ieper. A. C. De Schrevel, *Receuil*, dl. I, p. 71-72.

¹³² “*The have lykewise chosen the Duke of Arschoth governour of Flaunders, wherto he aspired a good while...*” 28-10-1577. William Davison aan Lord Burleigh. J. Kervyn de Lettenhove, *Relations Politiques*, dl. II, p. 62.

¹³³ B. De Jonghe, *Ghendtsche Geschiedenissen*, p. 63; *Existence d’un grand seigneur*, p. 12. Ook de Hertogin van Aarschot en de Prins van Chimay hadden rond 8 november 1577 brieven gestuurd naar Gent waarin ze de vrijlating van de Hertog vroegen. Zie: 9-11-1577: De Wilde aan de stadsbestuur van Ieper. BAB, *Aanteekeningen van A. C. De Schrevel*, N 57, geen foliëring.

¹³⁴ 19-11-1577: Mark De Wilde aan de magistraat van Ieper. A.C. De Schrevel, *Receuil*, dl. I, p. 62; N. Japikse, *Resolutiën der Staten-Generaal*, dl. I, p. 567.

¹³⁵ *Mémoires Anonymes*, p. 89.

¹³⁶ *Idem*; L.-P. Gachard, *Correspondance du Taciturne*, dl. IV, p. LXXIX.

3.2. De langdurige gevangenschap van de andere edelen

De meeste gevangenen van 28 oktober 1577 wachtte een grimmige en lange gevangenschap die we thans goed kennen dankzij de memoires van de heer van Zwevegem, die zelf tot de zomer van 1579 gevangen zat. Deze jaren gingen gepaard met lange en moeizame onderhandelingen, die uiteindelijk zo goed als niets hebben uitgehaald. De heren waren immers vanaf de eerste dag van hun gevangenschap de speelbal van de Gentse radicalen, en enkel zij konden beslissen de heren vrij te laten of te berechten. Dat de Gentenaars echter niet gretig waren om hen vrij te laten, had alles te maken met het strategisch voordeel die ze hadden door zo'n belangrijke heren in hun macht te hebben. Zo hadden ze in hun onderhandelingen om de herstelling van hun stadsprivileges te bekomen steeds een stok achter de deur om hun eisen kracht bij te zetten. Ook wanneer eind 1578 de Vlaamse steden steeds meer onder de voet werden gelopen door de Malcontenten en Farnese, trachtten ze de gevangenen in hun voordeel te gebruiken; de Gentenaars gebruikten de gevangen heren dus als een soort borg. Het belang dat ze aan hen hechtten blijkt uit hun strenge bewaking, die bij elk alarm in de stad nog eens werd versterkt met soldaten.¹³⁷ De voordelige situatie die de XVIII uit hun actie konden putten, kon zich echter even makkelijk tegen hen keren. Het groot ongenoegen die deze arrestaties in het land hadden veroorzaakt, de machtige vrienden van de gevangenen en het risico op ontsnappingen en daarna vergeldingsacties, brachten ook steeds gevaren met zich mee. Er moeten veel momenten geweest zijn dat de Gentenaars de heren liever kwijt dan rijk waren. Eind november rapporteerde de Engelse diplomaat Davison aan de graaf van Leicester dat de gevangenen van Gent zozeer de relaties tussen de Nederlanden en Engeland vertroebelden, dat ze elk moment geëxecuteerd konden worden, "wat iedereen ten goede zou komen".¹³⁸

Tijdens hun lange gevangenschap hebben de heren inderdaad vele keren terecht voor hun leven gevreesd. De precaire situatie van de gevangenen blijkt ook eind december, wanneer Zwevegem, Ressegem en Eke verplicht werden door Hembyze om respectievelijk naar het stadsbestuur van Brugge, het bestuur van het Brugse Vrije en de Vier Leden van Vlaanderen te schrijven om het protestschrift tegen de benoeming van Oranje als Ruwaard terug te krijgen, die in oktober door Champagny en Zwevegem was geschreven. In hun tweede recht-

¹³⁷ B. De Jonghe, *Ghentsche Geschiedenissen*, p. 86.

¹³⁸ 18-11-1577: Davison aan de graaf van Leicester. J. Kervyn de Lettenhove, *Relations Politiques*, dl. II, p. V en 99-100. Robert Dudley (°1532/1533-1588), graaf van Leicester, Engels Staatsman, landvoogd van de Nederlanden vanaf 1586, maar moest al in 1587 terugkeren. S.P. Haak, 'Leicester (Robert Dudley) graaf van,' in: *NNBW*, Leiden, 1918, 891-901.

vaardiging van de arrestaties op 9 november, hadden de Gentenaars immers de gevangen heren ervan beschuldigd met dit protest verdeeldheid in de Nederlanden te willen brengen. Zwevegem vroeg met aandrang aan de eisen van de Gentenaars tegemoet te komen, omdat “*l'on me dict qu'il importe sur ma vie*”. Ryhove had hem immers wijs gemaakt dat de tamboergeluiden die hij vanuit zijn cel hoorde, afkomstig waren van burgers die gekomen waren om hem te “*massacrer*” als hij het protestschrift niet kon bemachtigen. In werkelijkheid kwamen de geluiden van muziekoefeningen voor de komst van Oranje eind december. Ook Ressegem drong aan om een kopie van het protest te krijgen, omdat ook zijn leven ervan afhing.¹³⁹ Het is waarschijnlijk dat de Gentenaars tijdens deze periode de noodzaak voelden zich verder te legitimeren met hulp van dit document, dat één van de belangrijkste aanklachten was geweest in hun rechtvaardiging van 9 november. De bedreigingen zullen voornamelijk een vorm van psychologische pesterij geweest zijn. Zelfs de zus van Ryhove, Jeanne van de Kethulle, had de gevangenen meerdere keren doen vrezen voor hun leven door te zeggen dat ze hen eerder zelf de keel zou oversnijden, dan ze te zien vrijkomen.¹⁴⁰

Meteen na de arrestaties werden de gevangen naar het “*Braem-Steen*”, het huis van Ryhove in de Onderstraat gebracht.¹⁴¹ Behalve voor de raadshoer Porta, die na enkele dagen huisarrest weer vrijgelaten werd, begon daar voor de meesten het begin van een jarenlange gevangenschap.¹⁴² Lang zouden ze daar echter niet blijven, want enkele dagen later werden de meeste herplaatst in het “*Schardau-Steen*” ietwat verder in dezelfde straat.¹⁴³ Daar waren de gevangen heren verplicht hun vensters dicht te houden, omdat alle kamers behalve die van Eke zicht hadden op straat.¹⁴⁴ Hier had Eke enkele dagen na zijn komst in dit huis proberen gebruik van te maken door via het dak te vluchten, maar zijn ontspapping werd snel opgemerkt en hij werd terug gevangen.¹⁴⁵ Ook Hessels had

¹³⁹ Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 2-3, 72. De brieven in kwestie werden door De Schrevel uitgegeven, 23-12-1577: Frans Van Halewijn aan de magistraat van Brugge; 24-12-1577: Korneel de Scheppere aan Matthias Lauryn, burgemeester van het Brugse Vrije en 26-12-1577: Maximiliaan Villain aan de Vier Leden van Vlaanderen, in: A. C. De Schrevel, *Recueil*, dl. I, p. 152-155.

¹⁴⁰ Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 204.

¹⁴¹ J. Kervyn de Lettenhove, *Documents Inédits*, dl. I, p. 326. Dit gebouw in de Onderstraat nr. 22, is ook bekend als het “*Serbraemsteen*” of “*Ryhovesteen*”. Zie: C. Bogaert, K. Lanclus en M. Verbeeck, *Inventaris van het cultuurbezit in België, Architectuur, Stad Gent*, Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen 4NA, Brussel – Gent, 1976, p. 347-348.

¹⁴² *Mémoires Anonymes*, p. 93; Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 39.

¹⁴³ In de Onderstraat nr. 10. Zie: C. Bogaert, e.a., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen 4NA*, p. 344.

¹⁴⁴ Enkel Zwevegem en Adolf van Pamele bleven nog 15 dagen in het huis van Ryhove opgesloten, tot er plaats vrij was bij de andere. De bisschoppen werden hier nog later naartoe gestuurd. Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 39 en 44.

¹⁴⁵ *Mémoires Anonymes*, p. 93.

eind november een ontsnappingspoging gedaan, maar werd eveneens terug opgepakt. De XVIII brachten de gehate raadsheer echter niet terug bij zijn andere lotgenoten, maar besloten hem een striktere en zwaardere detentie te geven in het “*Sausselet*”, de stadsgevangenis. Het was onder veel beledigingen dat Ryhove en zijn kompanen hem op 23 november naar de kerker begeleidden, waar ze hem een strop zouden getoond hebben en gedreigd hebben hem ooit op te hangen als straf voor zijn verleden bij de Bloedraad van Alva.¹⁴⁶ Hij mocht vanaf dan ook met niemand contact meer hebben.¹⁴⁷ Ook de bisschoppen werden vanaf midden november opeens strenger bewaakt, hoewel velen niet wisten hoe dat kwam.¹⁴⁸ Volgens William Davison hadden de bisschoppen tevergeefs geprobeerd met een boot uit Gent te ontsnappen, maar werden gevat en “*where they had before libertie to go unto the church, are now made cloase prisoners*”. Over deze vermeende ontsnappingspoging vonden we echter geen andere bronnen. Wel weten we dat de bisschop van Ieper het harder te verduren had dan zijn Brugse collega, die al van 28 november van zijn “*garde ontsleghen*” was en dagelijks de mis mocht bijwonen. De bisschop van Ieper, die vermoeid en melancholisch werd door zijn harde detentie, mocht net als de andere gevangenen zijn gevangenis niet verlaten en mocht geen bezoek krijgen tenzij na toelating.¹⁴⁹

Terwijl afgevaardigden van de Staten-Generaal, de Vier Leden van Vlaanderen en diverse provincies tevergeefs hun best deden bij de XVIII om de heren vrij te krijgen, probeerden ook de gevangenen zelf hun vrijlating te bewerkstelligen. Van Ryhove moesten zij alleszins niet veel verwachten. Telkens ze hem om vrijlating vroegen, of om in hun verdediging gehoord te worden, wimpelde hij hen af door te zeggen dat de “*commune*” het nog niet wilde, of dat het nog “te vroeg” was om hen vrij te laten, en dat het beter was om alles nog even te laten bedaren.¹⁵⁰ De hulpkreten die uit de stadsgevangenis, het “*Schardau-Steen*”, het huis van Ryhove en vanaf mei 1578 uit het Prinsenhof kwamen, waren daarom op de eerste plaats aan de Prins van Oranje gericht. Eind december 1577 verzocht Anne van Moorslede, de echtgenote van Zwevegem, de Prins haar man vrij te laten en zijn onschuld te laten bewijzen.¹⁵¹ Ook Ressegem zocht zijn heil bij

¹⁴⁶ B. De Jonghe, *Ghendtsche Geschiedenissen*, p. 64; Ph. De Kempnaere, *Vlaamsche Kronijk*, p. 185; *Mémoires Anonymes*, p. 105. Hier staat eveneens een beschrijving van het “*Sausselet*” of “*Chaucelet*”, het gebouw op de Korenmarkt dat dienst deed als stadsgevangenis.

¹⁴⁷ Ph. De Kempnaere, *Vlaamsche Kronijk*, p. 211.

¹⁴⁸ 26/27-11-1577: De Aula aan het bestuur van het Brugse Vrije. A. C. De Schrevel, *Receuil*, dl. I, p. 80.

¹⁴⁹ 30-11-1577: De Wilde aan de magistraat van Ieper. A. C. De Schrevel, *Receuil*, dl. I, p. 93; 09-01-1578: De Wilde en D’Hondt aan de magistraat van Ieper. *Ibidem*, p. 178-179.

¹⁵⁰ Ph. Kervyn de Volckaersbeke, *Zwevegem*, p. 65.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 73-75.

Afb. 2 Het Ryhovesteen in de Onderstraat 22

Oranje, en vroeg hem in januari 1578 vrijlating.¹⁵² Hessels daarentegen zocht hulp in Engeland.¹⁵³ Tot hun grote spijt moesten de gevangenen vast stellen dat hun verzoeken niets uithaalden. Oranje zette zich niet met veel overtuiging in voor hun lot, en de oorlogsdreiging schoof de zaak van de gevangenen heren naar de achtergrond. Ook nog in juli 1578, wanneer in Gent en elders in Vlaanderen grote godsdienstonlusten aan de gang waren, probeerden Zwevegem en de andere heren nogmaals aandacht te trekken voor hun vrijlating. Ze vroegen de Leden van Vlaanderen, die op dat moment in Dendermonde vergaderden, Matthias en Oranje om hen vrij te laten en hun verdediging te aanhoren.¹⁵⁴ Dit hulpverzoek zou niet het laatste zijn, maar het had allemaal weinig resultaat. Ondertussen waren ze in Gent erg beducht geworden voor eventuele geheime hulpverzoeken vanwege de gevangenen, die dankzij de bijstand van vrienden en door “*heymelicken anslaeghen*” zouden proberen te ontsnappen, wat volgens hen

¹⁵² 23-01-1578: Oranje aan het stadsbestuur van Gent. L.-P. Gachard, *Correspondance du Taciturne*, dl. IV, p. 33-34.

¹⁵³ 31-12-1577: Verslag van de Markies van Havré. J. Kervyn de Lettenhove, *Relations Politiques*, dl. II, p. 196.

¹⁵⁴ Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 86-88.

“zwaere inconvenienten ter lasthe dese stede ende landen” met zich zou meebrengen. In april 1578 versterkten de Gentenaars daarom voor de zoveelste keer de wacht van de gevangenen.¹⁵⁵

Op 15 mei werden de gevangenen naar het Prinsenhof gebracht, waar ze streng bewaakt werden.¹⁵⁶ De loopbrug was zelfs opgetrokken om enige ontspanningspogingen moeilijker te maken.¹⁵⁷ Hier zouden de heren blijven tot ze het volgend jaar kortstondig naar Dendermonde zouden vervoerd worden. Hun levensomstandigheden werden er ondertussen alleen maar miserabeler op. Zelfs de kleine toegeving om de gevangenen toe te laten mis te horen in één van de twee kapelletjes in het Prinsenhof werd door de Gentenaars geweigerd.¹⁵⁸ In deze periode vonden daarbij zware iconoclastische uitbarstingen plaats, die zich vanuit Gent naar andere Vlaamse steden verspreidde. Ook het huis van de bisschop van Ieper werd duchtig geplunderd. Op 9 oktober 1578 liet hij zijn testament van twee jaar ervoor aanpassen, omdat hij niet wist wat er nog van zijn eigendom overschoot.¹⁵⁹ Ook voor de andere heren, als hun eigendom al niet geplunderd werd, betekenden hun detenties zware financiële aderlatingen. Ze konden niet alleen hun mandaten niet meer vervullen, maar moesten daarbij soms astronomisch hoge bedragen ophoesten om de Gentse oorlogskosten te helpen dragen.¹⁶⁰ Begin oktober 1578 zouden de gevangenen niet enkel meer in hun materiële staat bedreigd worden, maar ook in hun leven.

3.3. De executies van Hessels en De Visch

Na de inname van Menen op 1 oktober 1578 door de Spaansgezinde Malcontenten, waardoor Gent vlak in de frontlinie terecht kwam, konden de radicaalste elementen uit de stad nog meer de macht naar zich toe trekken.¹⁶¹ Uit blinde woede over de nederlaag aan de Leieoevers zouden ze daarna enkele dagen later Hessels en baljuw van Ingelmunster, Jan De Visch, vermoord hebben. We beschikken thans over boeiende bronnen die ons vertellen hoe deze gebeurtenissen zijn verlopen. Vooral de memoires van Ryhove en Zwevegem, die elk het

¹⁵⁵ 18-04-1578: Resolutie van de XVIII-mannen van Gent. SAG reeks 93 (/24 Z), fol. 508 v°.

¹⁵⁶ 28-04-1578: Van der Mersch en Kyndt aan de magistraat van Ieper. A.C. De Schrevel, *Receuil*, dl. I, p. 354. In deze brief wordt over de voorbereiding van het vervoer van de gevangenen naar het *Princenhof* gesproken.

¹⁵⁷ Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 79.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 80.

¹⁵⁹ P.H. Verhoeven, *Maarten van Rietoven, eerste bisschop van Ieper*, Wetteren, 1961, p. 123.

¹⁶⁰ Op 16-03-1578 verplichtte Ryhove de gevangenen grote sommen te betalen voor de versterking van de stad en de oorlogskosten, wat echter door enkelen werd geweigerd. K. de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p.78.

¹⁶¹ G. Janssens, *Brabant in het Verweer*, p. 378; J. Decavele, *Gent Strijdcentrum*, p. 73.

verhaal vanuit een diametraal tegenovergesteld oogpunt vertellen, maar beide dicht bij de feiten betrokken waren, zijn van groot belang. Zwevegem vertelt hoe op 4 oktober Ryhove, Croovelde, Mieghem en enkele anderen 's ochtends de nietsvermoedende Hessels en De Visch kwamen halen en met hen naar Kortrijk reden, waar Ryhove gestuurd was om de stad te helpen versterken. De twee heren zaten opgesloten in een kar, toen die op enkele kilometers van Kortrijk bij de Maalter-Brug in Sint-Denijs-Westrem opeens halt hield. Daar werden de ongelukkige heren onder grove beledigingen opgehangen aan twee eiken, zonder de kans op een proces of biecht. Net vóór Hessels stierf, zou Ryhove een stuk van diens baard hebben afgesneden. Hessels zou immers in het verleden gezworen hebben dat Ryhove, met al zijn "misdaden", nooit oud genoeg zou worden om even grijs haar als hij te hebben. Ryhove die op wraak uit was, sneed volgens het verhaal daarom een stuk baard af, spelde die op zijn hoed, en liep er een tijdlang mee rond in Gent.¹⁶² Een ander stuk zou naar Oranje opgestuurd zijn, wat De Jonghe doet denken dat de Prins de ophangingen misschien had bevolen om de executies van Egmond en Horne te wreken, wiens doodvonnis door Hessels was uitgesproken: "...ende desen baerdt aen dien Prins overgesonden wierdt volgens de maniere van de Turcken, de welcke aen hunnen grooten Heer gewoon syn overtesenden de hoofden van die, de welcke door syn bevel geworgt zijn. Andersints hoe soude den baerdt van eenen persoon, den welcken gehangen is, konnen voor een present passeren?". De Jonghe baseert dit op het werk van een kroniekschrijver van Oranje, die doordat hij deel uitmaakte van zijn gevolg het "beter konde weten", maar noch in de memoires van Ryhove noch in andere bronnen wordt hiervan melding gemaakt.¹⁶³

Volgens Zwevegem waren Ryhove en zijn vrienden erg gefrustreerd door het oprukken van hun vijanden en vooral door de onverwachte nederlaag in Menen, en daarom "*s'attachèrent à qui n'en pouvoit mais, à scavoit ausditz prisonniers, et commençarent par le conseiller Hessele, qui leur estoit le plus odieux*".¹⁶⁴ Het werd algemeen aangenomen dat de ware drijfveren achter deze moorden te maken hadden met wat er drie dagen tevoren in Menen was gebeurd. In enkele anti-orangistische en anticalvinistische schimpschriften vinden we deze gedachte terug. Deze theorie, die stelt dat de moorden puur uit frustratie en haat waren gepleegd, werd ook door de algemene opinie gedeeld. Het aandeel van Oranje

¹⁶² Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 92-95; B. De Jonghe, *Ghendtsche Geschiedenissen*, p. 139-140; J. Kervyn de Lettenhove, *Documents Inédits*, dl. I, p. 334; Ph. De Kempnaere, *Vlaamsche Kronijk*, p. 210-211.

¹⁶³ B. De Jonghe, *Ghendtsche Geschiedenissen*, p. 140-141.

¹⁶⁴ Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 92.

werd ook door meerderen vermoed, doch om zijn aandeel aan te tonen ontbrak het opnieuw aan bewijzen.¹⁶⁵ Dat de onmiddellijke aanleiding van de ophangingen met de oorlogsdreiging te maken zou hebben, en de executies dus niet te rechtvaardigen waren, moet niet voor iedereen bedroevend nieuws geweest zijn.¹⁶⁶ De Visch, en vooral Hessels, waren zeer gehaat door hun wrede optreden in de Raad van Beroerten onder Alva, en velen zullen Ryhove gelijk gegeven hebben wanneer hij verdedigend schreef dat de heren niet anders behandeld waren dan al hun “onschuldige” slachtoffers: “*ils ont fait mourir tant maints innocents sans forme aucune de justice*”.¹⁶⁷ Het is merkbaar dat deze moorden in alle verhandelende bronnen een erg geladen onderwerp zijn. Auteurs als De Kempnaere, die mild zijn voor de XVIII en de calvinistenvervolgers niet genegen zijn, schrijven over hoe verdiend deze “*schandige*” dood was; terwijl anderen Hessels bijna tot een heilige maken, zoals Zwevegem die beschrijft hoe wonderlijk goed zijn lichaam nog bewaard was na meerdere dagen gehangen te hebben.¹⁶⁸ Wat echter het meest verwonderlijk is, is dat in vergelijking met de grote aandacht voor deze gebeurtenis in de historische literatuur, de politieke leiders van die tijd de gebeurtenissen slechts weinig expliciet hebben besproken. Waarschijnlijk beseften zij dat de situatie in Gent een kruitvat was dat elk moment kon ontploffen, en durfden ze Ryhove en de andere niet voor het hoofd te stoten uit angst erger te veroorzaken. We zien dan ook dat er in de correspondentie slechts met omfloerst taalgebruik wordt verwezen naar de executies; wat niet betekent dat ze de feiten niet schokkend vonden.

Na de executies van Hessels en De Visch zat de angst er goed in bij de gevangenen. Op 5 oktober 1578, de dag na de executies, kwamen kapitein Mieghem en andere Gentenaars de gevangenen heren verplichten brieven te schrijven aan Montigny en Heze, de Waalse legeraanvoerders in Vlaanderen die enkele dagen ervoor Menen hadden ingenomen. Ze moesten hen dwingen zich binnen de zes dagen terug te trekken uit Menen en Vlaanderen. Deden zij dit niet, dan was de gevangenen hetzelfde lot beschoren als Hessels en De Visch.¹⁶⁹ Ook aartshertog Matthias besepte blijkbaar zeer goed dat de gevangenen in Gent in levensgevaar verkeerden, en gaf zijn afgezant Ponthus de Noyelle de instructie de Waalse regimenten nog eens goed te herinneren aan “*le dangier auquel sont lesdictz prison-*

¹⁶⁵ Zie “*Balade*” geschreven in 1581 door een zekere “L. H. M.”, in: Ph. Blommaert, *Politieke balladen, referieën, liederen en spotgedichten der XVIe eeuw, naer een gelyktydig handschrift*, Gent, s.d., p. 237.

¹⁶⁶ Ook in Ryhove’s apologie is geen enkel echt motief te vinden, tenzij zijn haat. De “frustratie-theorie” na de nederlaag lijkt ons uiteindelijk ook de meest plausibele.

¹⁶⁷ J. Kervyn de Lettenhove, *Documents Inédits*, dl. I, p. 334.

¹⁶⁸ Ph. De Kempnaere, *Vlaamsche Kronijk*, p. 211; Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 94.

¹⁶⁹ Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 99-100; *Mémoires Anonymes*, p. 135.

niers si lesdictz soldatz ne sortent promptement".¹⁷⁰ Eind oktober 1578 zouden de Gentenaars zelfs vastberaden geweest zijn om Champagny te onthoofden, waarop de Staten-Generaal een afgevaardigde stuurde om de terechtstelling te verhinderen.¹⁷¹ Op 12 november 1578 stelden Matthias, Oranje, de Raad van State en de afgevaardigden van de Staten-Generaal aan de Gentenaars voor om de veiligheid van de gevangenen te verzekeren, door ze naar een "*lieu neutral*" te brengen. Matthias en Oranje moeten zelf ook geschrokken zijn door de brutale moorden van begin oktober, en zouden zich vanaf dan actief inzetten om hun uitlevering in handen van "neutrale" heren te verkrijgen. Ook de koningin van Engeland had zich enkele dagen na de ophangingen om de veiligheid van de gevangenen bekommerd, en had via de hertog van Alençon en haar ambassadeur Davison aan de XVIII voorgesteld om ze zelf gevangen te houden.¹⁷² Iedereen beseftte dat de Gentenaars, die door de oorlog in een zeer bedreigende situatie waren terechtgekomen, de heren niet zomaar zouden vrijlaten; de gevangenen gaven hen immers gewicht in de onderhandelingen met hun vijanden. Daarom kon het vervoeren van de gevangenen naar niet-vijandige steden – dus zonder ze echt uit handen te geven – een aanvaardbaar compromis zijn. Hoe dan ook zag de situatie van de gevangenen er eind 1578 somber uit.

In de nacht van 29 november 1578 stierf Ferdinand de la Barre, heer van Moeskroen, in zijn gevangenis in het Prinsenhof. Twee dagen later werden zijn zonen, de heren van Fresnon en van Areme, en zijn kapelaan vrijgelaten. Het stoffelijk overschot van de la Barre werd naar Moeskroen vervoerd om daar begraven te worden.¹⁷³ Net zoals bij de vrijlating van Aarschot het jaar ervoor, moesten de drie heren eerst beloven geen wraak te nemen na hun vrijlating.¹⁷⁴ Nu de la Barre dood was, had het voor de Gentenaars geen enkele zin of voordeel meer deze onbelangrijke heren vast te houden. Één van de zonen, de heer van Areme, was overigens ziek.¹⁷⁵ Wat de machtige gevangen heren betrof, waren ze echter niet van plan hen zo makkelijk vrij te laten. Toch kwamen de XVIII-mannen opnieuw onder druk te staan wanneer Oranje begin november in

¹⁷⁰ 06-10-1578: Instructie van Matthias voor Ponthus de Noyelles, heer van Bours. Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 100-101, noot 1. Ponthus de Noyelles (?-1581), heer van Bours, Belval etc. In militaire dienst voor Oranje, Matthias en de Staten. Hij kreeg eveneens diplomatieke opdrachten, gouverneur van Mechelen, verzoende zich in 1579 terug met Filips II en Farnese, voor wie hij in het beleg van Doornik streed en het leven liet. Ch. Piot, 'Noyelles, Pontus de', *BN*, dl. XV, p. 949-950.

¹⁷¹ 20-10-1578: J. Rossel aan Walsingham. J. Kervyn de Lettenhove, *Relations Politiques*, dl. II, p. 30.

¹⁷² *Ibidem*, p. 112

¹⁷³ B. De Jonghe, *Ghendtsche Geschiedenissen*, p. 156.

¹⁷⁴ 1-12-1578: Overeenkomst tussen de vrijgelaten heren en het stadsbestuur van Gent. SAG reeks 94 Bis 27, nr. 56.

¹⁷⁵ A. Desprez, *De Instauratie*, p. 38.

Gent toekwam, en hen vroeg de gevangenen naar Antwerpen of elders te vervoeren, om ze in neutraal gebied te bewaken tot het einde van de oorlog.¹⁷⁶ Op 11 december 1578 stemde het stadsbestuur van Gent het voorstel goed, en besloot de gevangenen aan Antwerpen uit te leveren, mits de voorwaarde dat de heren geen vergeldingsacties zouden ondernemen tegen Gent of haar burgers. Champagny zou naar Brussel gevoerd worden en terug in handen gegeven van de personen die hem in augustus van dat jaar hadden gearresteerd.¹⁷⁷ Er leek hiermee een grote doorbraak in de maak voor de gevangenen. Een uitlevering aan Antwerpen zou ongetwijfeld een verlichting van de gevangenschap betekend hebben, en zou de gevangenen een stap dichterbij gebracht hebben bij de vrijlating. Ryhove en de andere zouden echter opnieuw hun onbetrouwbaarheid bewijzen. Hoewel de XVIII-mannen zich in december 1578 nog meerdere keren positief uitspraken over de uitlevering, vermoedden de gevangenen al dat “*nulluy ne les voudroit assister de paoeur d'estre en l'œil de ceulx qui commandent*”. Dit toont aan dat het Gentse kamp toch niet onverdeeld achter de overdracht van de gevangenen stond, en dat iedereen die teveel initiatief nam om de gevangenen te helpen, zelf verdacht leek. Het voorgevoel van de gevangenen bleek dan ook juist wanneer ze eind december opmerkten dat van alle goede bedoelingen niets in huis kwam. De gevangenen stuurden daarom brieven aan Oranje en Matthias om te vragen hun zaak op te volgen en zich in te zetten om de geplande uitlevering ten uitvoer te brengen.¹⁷⁸ Dit verzoek van de gevangenen om een rechtvaardige behandeling te krijgen en hun uitlevering of vrijlating te bespoedigen, schoot bij de Gentenaars in het verkeerde keelgat: “*le magistrat s'altérat tant à la soeulle mention de prompte justice requise par les détenuz, comme si l'on leur eust proposé crime de lèse-Majesté... et la rejectans*”.¹⁷⁹ De haat voor de gevangenen was bij de XVIII nog niet verminderd, en met hun brieven hadden de gevangenen zich in de ogen van hun aanhouders te veel veroorloofd.

Wat er met de gevangenen zou gebeuren, hing volledig af van de onderhandelingen met de Walen. Voor hen was geen vrede mogelijk zolang de zaak van de gevangen heren niet was opgelost. De Walen waren echter niet tevreden met een mogelijke uitlevering aan Matthias, en eisten dat de gevangen heren in écht “neutrale” handen gesteld zouden worden. Ze stelden daarom voor om ze naar het Land van Kleef of Keulen te voeren. Zwevegem en de anderen, die gehoopt had-

¹⁷⁶ Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 119.

¹⁷⁷ 11-11-1578: Verklaring van het stadsbestuur van Gent. L.-P. Gachard, *Actes des États-Généraux*, dl. II, p. 97. Volgens Zwevegem viel de beslissing op 13 november: Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 120.

¹⁷⁸ Deze twee brieven van 29-12-1578 aan Oranje en Matthias worden volledig weergegeven in de memoires van Zwevegem. Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 126-127.

¹⁷⁹ *Ibidem*, p. 128.

den naar Antwerpen vervoerd te worden om daar berecht te worden en hun naam te zuiveren, vonden dit een slecht idee. De gevangenen zagen de verre reis die door de Walen werd voorgesteld niet zitten, en ze verzochten hen akkoord te gaan met een uitlevering aan Antwerpen: “*que ilz se contentiont estre menez en Anvers, sans estre transportez à grands fraiz et discommodité de leurs affaires, et avecq difficulté de poursuivre leur droict et cause en lieux sy loingtains*”.¹⁸⁰ Alle pogingen ten spijt, werd er op 9 januari 1579 in Komen toch tussen Brugge, het Brugse Vrije, Ieper en de Malcontenten overeengekomen dat de gevangenen aan de hertog van Kleef zouden worden toevertrouwd, en dat ze berecht zouden worden. Omdat enkele notabelen zich eind 1578 gunstig hadden geuit over een mogelijke vrijlating, hoopten de gevangen heren vrij te komen. Hoe dan ook waren de vooruitzichten nu beter dan tijdens de bange dagen van oktober 1578 na de inname van Menen en de executies van Hessels en De Visch. In Gent waren er echter nog steeds personen die de gevangenen niet wilden laten vertrekken. Deze stookten in januari 1579 de Gentse *commune* op tegen Zwevegem en de andere, door te zeggen dat ze na een mogelijke uitlevering ongetwijfeld wraak zouden zoeken.¹⁸¹

Op 19 januari 1579 besliste de Gentse stadsmagistraat de gevangenen naar Dendermonde te vervoeren, waar Ryhove sinds 17 augustus 1577 hoogbaljuw was¹⁸², en ze van daaruit daarna naar Keulen en het Land van Kleef te vervoeren.¹⁸³ Het was in het grootste geheim dat ze enkele dagen later, op 23 januari 1579, vertrokken.¹⁸⁴ Daar zouden ze wachten ze om naar de “neutrale” gebieden verder te reizen. De bedoeling was dat de bisschoppen van Brugge en Ieper aan de Keulse bisschop zouden worden overgedragen. Ressegem, Zwevegem, Erpe, Eke en Rymeersch moesten volgens de Conventie van Komen (9-12 januari 1579) in Jülich naar de hertog van het Land van Kleef gebracht worden.¹⁸⁵ Ryhove zou zich echter enkel aan het eerste deel van het plan – het vervoeren van de gevangenen naar Dendermonde – houden; de uiteindelijke uitlevering zou hij nooit toestaan.¹⁸⁶ Ondertussen ging voor de gevangen heren de nachtmerrie

¹⁸⁰ *Ibidem*, p. 132.

¹⁸¹ *Ibidem*, p. 135-136.

¹⁸² A. Despretz, *De Instauratie*, p. 39.

¹⁸³ 19-01-1579. Resolutie van de twee Schepenbanken van Gent. Ph. Kervyn de Volkaersbeke en J. Diegerick, *Documents Inédits*, dl. I, p. 109-110.

¹⁸⁴ Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 148.

¹⁸⁵ 24-01-1579: Een ordonnantie van Aartshertog Matthias en de Prins van Oranje. *Idem*, noot 1. In deze brief wordt bevolen om de heren op een veilige manier naar het Land van Kleef en Keulen te vervoeren, en dat de Gentenaars zes weken na hun aankomst de aanklachten tegen de gevangenen moeten bekend maken. De Staten-Generaal keurden deze resolutie de volgende dag, 25 januari, goed. N. Japikse, *Resolutiën der Staten-Generaal*, dl. II, p. 763. Rymeersch was begin 1578 in Kortrijk gearresteerd, samen met Erpe. Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 80-81.

¹⁸⁶ Ph. Kervyn de Volkaersbeke en J. Diegerick, *Documents Inédits*, dl. I, p. 119.

door, en werden de bisschoppen, Rymeersch en Champagny na hun aankomst in Dendermonde onder “miserabele” omstandigheden gevangen gehouden.¹⁸⁷ Het is waarschijnlijk dat Matthias daarom op 13 februari 1579 besliste de gedetineerden naar Bergen op Zoom te vervoeren, waar Ryhove geen jurisdictie had, en om daar op het groen licht vanuit Keulen en het Land van Kleef te wachten.¹⁸⁸ Ondertussen leken de onderhandelingen met de Walen steeds meer te mislukken, waardoor de gevangen heren het ergste vreesden. Ze beseften dat in het geval dat de overeenkomst met Heze en Montigny op de klippen zou lopen, hun uitlevering en berechting weer veel verder af zou zijn. Ze huiverden vooral bij de gedachte terug naar Gent te worden gestuurd, waar de zaken op dat moment zeer slecht gingen, en waar hun veiligheid opnieuw in het gedrang zou komen: “*ce ne serait autre chose que les jeter en la fureur du peuple...*”. Daarom smeekten de gevangenen, samen met hun echtgenotes, in maart 1579 herhaaldelijk bij Oranje, Matthias en zelfs bij de Engelse ambassadeur om zich in te zetten voor hun zaak en om naar Bergen op Zoom gevoerd te mogen worden en niet naar Gent teruggestuurd te moeten worden.¹⁸⁹

De vrees van de gevangenen werd werkelijkheid wanneer Ryhove op 31 maart 1579 de gevangenen verplichtte om bijna al hun spullen achter te laten om terug naar Gent te vertrekken. Deze beslissing was het gevolg van het falen van het Verdrag van Komen en omdat de Staten-Generaal er niet in waren geslaagd de Walen uit het land te verjagen.¹⁹⁰ De Baron van Montigny, die begin januari terug bij de Staten-Generaal toenadering begon te zoeken, brak volledig met de Staten nadat de Gentenaars de vrede helemaal onmogelijk hadden gemaakt door hun onwil om de gevangenen uit te leveren. De Schrevel stelt enigszins terecht dat de gevangenen de sleutel waren geweest om terug verzoening in de Nederlanden te kunnen brengen, maar dat de “*excès des Gantois*” uiteindelijk de afscheiding van de Waalse gewesten hebben meegebracht.¹⁹¹

In Gent werden de gevangenen terug in het Prinsenhof opgesloten, waar ze een nog slechtere behandeling kregen dan voorheen: ze kregen nauwelijks eten, ze hadden zo goed als geen meubels en werden daar bovenop door Ryhove verplichte enorme onderhoudskosten op te hoesten. Hulpverzoeken aan de Gentse stadsmagistraat vielen in dovemansoren.¹⁹² Na bijna anderhalf jaar na hun arres-

¹⁸⁷ Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 157-158.

¹⁸⁸ B. De Jonghe, *Ghendtsche Geschiedenissen*, p. 165-166.

¹⁸⁹ 26-03-1579: De echtgenotes van Ressegem, Zwevegem en Rymeersch aan Aartshertog Matthias, Oranje en de heren van de Raad van State. Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 165-180.

¹⁹⁰ G. Renson, *Frederik Perrenot en zijn strijd met Willem van Oranje*, Antwerpen, 1949, p. 44.

¹⁹¹ A. C. De Schrevel, ‘Remi Drieux’, dl. II, p. 109.

¹⁹² Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, 196-199.

taties waren de gevangen edelmannen nog steeds niet officieel aangeklaagd, zaten velen financieel aan de grond, werden ze slechter dan ooit behandeld en was een uitlevering of vrijlating haast niet meer denkbaar. Zwevegem en de andere gevangenen waren de wanhoop nabij, en bedachten een gewaagd plan om hun vrijheid terug te winnen.

3.4. De ontsnapping en de laatste jaren

De gedetineerde heren zagen in mei 1579 geen enkele kans meer op vrijlating, en enkelen besloten om “zichzelf te helpen”. Opnieuw is het de heer van Zwevegem die ons in zijn memoires onschatbare informatie geeft over wat er gebeurd is. Het begon toen de heer van Rymeersch, met hulp van onder meer Olivier Meyne en Adriaan Caseele, beide procureurs van de Raad van Vlaanderen die naar eigen zeggen bereid waren om hun leven op het spel te zetten om de gevangenen te helpen, een plan bedacht om te ontsnappen. Ze wisten dat de onderneming niet makkelijk zou zijn door de ruiten met ijzeren tralies, de strenge wacht, de hoge muren en de diepe grachten die het Prinsenhof omwalden. Om deze obstakels te omzeilen, stelde de heer van Erpe aan Rymeersch voor om via een geheime doorgang te ontsnappen die hij kende van toen hij als kind page was geweest bij landvoogdes Maria van Hongarije. Het was dankzij zijn jeugtherinneringen dat de heren op 15 juni 1579 's avonds ongemerkt via de geheime uitgang konden ontsnappen. Ze moesten echter niet enkel uit de versterkte vesting zien te ontsnappen, maar ook veilig de stad kunnen verlaten. Het geluk leek aan hun kant te staan, en de uitbraak verliep vlekkeloos. Pas wanneer de heren buiten de stad op de plaats kwamen waar ze met enkele vrienden hadden afgesproken, roken ze onraad. Daar hadden paarden en lijfwachten moeten aanwezig zijn, maar niemand kwam opdagen. De heren hadden geen andere keus dan te voet op de vlucht te slaan. De bisschop van Brugge, die te slecht te been was om met de andere mee te gaan, werd in het dorpje Mariakerke achtergelaten in het huis van een vertrouweling. Zwevegem, Ressegem, Champagny en de anderen zetten de tocht verder, en kwamen wat later in Lovendegem toe. De baljuw van die plaats stelde de voortvluchtige heren voor hen te helpen, maar omdat ze de heer niet kenden weigerden ze zijn hulp, uit angst om verraden te worden. De heren vluchtten verder, en kwamen in Kanegem aan, waar ze in een herberg halt hielden.

De minutieus voorbereide ontsnapping was in Gent pas om 10 uur 's ochtends de volgende dag, op 16 juni, ontdekt. De Gentenaars waren duidelijk woedend door wat er gebeurd was, en wilden wraak. Meteen werd een beloning uit-

gereikt voor wie die de heren zou terugvinden: 2000 gulden voor Ressegem en Champagny, 1000 voor de andere. Binnen Gent werden huiszoekingen verricht en zocht men naar Meyne en Caseele, de medeplichtigen aan de ontsnappingen. Toen die niet gevonden konden worden werden hun goederen aangeslagen.¹⁹³ De resultaten van de grote zoekactie lieten niet lang op zich wachten, en dezelfde dag nog werden enkele van de voortvluchtige heren herkend in de herberg in Kanegem. Eke, Rymeersch, Champagny en de bisschop van Ieper werden gepakt, zwaar mishandeld en naar Gent teruggebracht. De bisschop van Brugge werd ook terug opgepakt, toen hij op 17 juni verklikt werd door de man die hem in zijn huis verstopte en die vreesde voor zijn leven.¹⁹⁴ Ressegem en Erpe hadden meer geluk, en konden naar Roeselare vluchten. Ook de heer van Zwevegem kon ontkomen, maar had zich eerst nog 24 uur in een graanveld verstoppt, voor hij durfde verder te vluchten. Uiteindelijk kwam ook hij op 18 juni 1579 in Roeselare aan.¹⁹⁵

Volgens De Jonghe wakkerden de ontsnappingen opnieuw religieus geweld aan in Gent, waar de “*geusen uyt spyt naemen de huysen van sommige Catholycke in, en verkogten hunne goederen in 't openbaer*”.¹⁹⁶ Voor de heren wier ontsnapping mislukt was, wachtten opnieuw zeer harde tijden. Zo werden op 19 juli 1579 de twee bisschoppen op eigen vraag van het Prinsenhof naar de stadsgevangenis verplaatst, “*om dat sy niet langer en konden verdraegen de lasteringen en schimperyen, de welcke de soldaeten die hun bewaerden, daegelycxc tegen hun uytbraeckten*”.¹⁹⁷ Zwevegem, Ressegem en Erpe werden daarentegen in Roeselare met open armen ontvangen door Montigny en afgezanten van de hertog van Lalaing en van Bergen en Henegouwen.¹⁹⁸ Dezelfde dag nog van hun aankomst op veilige bodem stuurden zij een brief naar de Gentenaars, verklaarden dat ze geen andere keus hadden gehad dan te ontsnappen, en dat ze geenszins de bedoeling hadden gehad om de justitie te ontlopen; ze hadden immers zelf zo vaak gevraagd om berecht te worden. Ze beloofden daarbij geen vergeldingsmaatregelen te treffen tegen Gent of haar stad.¹⁹⁹ Op 28 juni stuurden dezelfde drie een brief naar

¹⁹³ B. De Jonghe, *Ghentsche Geschiedenissen*, p. 178.

¹⁹⁴ Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 213.

¹⁹⁵ Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 204-211.

¹⁹⁶ B. De Jonghe, *Ghentsche Geschiedenissen*, p. 178-179.

¹⁹⁷ *Ibidem*, p. 180.

¹⁹⁸ Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 213.

¹⁹⁹ 18-06-1579: Frans van Halewijn, Maximiliaan Villain en Frans van Erpe aan de Gentse stadsmagistraat. *Ibidem*, p. 214-215. De correctheid van deze wel erg vriendelijke brief kon niet nagegaan worden, mits we het origineel niet hebben teruggevonden. Daarom moeten we er rekening mee houden dat het best kan dat Zwevegem zijn gedrag enigszins verheerlijkt en hij her en der zijn fantasie gebruikt heeft om de lezer van zijn grootmoedigheid te overtuigen.

aartshertog Matthias met in grote lijnen dezelfde inhoud.²⁰⁰

Ressegem, die voor zijn gevangenschap gouverneur was van Rijsel, Dowaaï en Orchies, nam in juli 1579 zijn ambt terug op.²⁰¹ De andere twee heren namen ondertussen een afwachtende houding aan; Zwevegem verbleef tijdelijk in Rijsel en Erpe in Dowaaï.²⁰² Wat er met de andere heren nog in gevangenschap gebeurde nadat ze terug opgepakt waren, is moeilijk te achterhalen. Dit is te wijten aan het feit dat Zwevegem na zijn ontsnapping niet meer kon weten wat er in Gent gebeurde, en dat we weinig brieven meer vinden die ons over de resterende jaren van de gevangenschap van de heren in Gent inlichten. Deze werden na hun terugkeer in Gent alleszins een tijdlang slechter behandeld dan vóór hun ontsnappingspoging. Ook was voor hen een einde van de detentie in de zomer van 1579 nog lang niet in zicht. Pas op 26 juli 1581 beslisten de schepenen van Gent om de twee bejaarde bisschoppen in te ruilen voor Bussaert van Hembyze, die door de Loyalen was gevangen genomen.²⁰³ Rémi Drieux, bisschop van Brugge, kwam pas op 15 augustus 1581 effectief vrij. In tegenstelling tot Ressegem, kon Drieux niet zomaar terug naar zijn stad keren. Daar was immers een calvinistisch bewind aan de macht, dat in 1579 alle niet-Brugse geestelijken had verbannen. Na veel omzwervingen zou hij pas naar zijn bisdom terugkeren nadat Farnese in mei 1584 Brugge had ingenomen.²⁰⁴ Riethove maakte ongeveer hetzelfde als zijn collega uit Brugge mee, maar zou evenwel nooit meer naar zijn bisdom terugkeren en stierf in 1583 in Sint-Omaars aan de pest.²⁰⁵ Het was echter Champagny die het laatst het licht van de vrijheid zou zien. Hij werd pas in 1584 vrijgelaten, in ruil voor de vrijlating van Gillis Borluut, die in de handen van de Malcontenten was gevallen.²⁰⁶ Hij zou ervoor zelfs nog vanuit zijn gevangenis gereageerd hebben tegen Oranje en zijn partij, wanneer hij in 1582 de katholieke burgerij van Oudenaarde probeerde op te hitsen tegen Ryhove en Hembyze. Het zal niet toevallig zijn dat Champagny net dat jaar nog een verharding van zijn gevangenschap moest ondergaan, waardoor hij nadien geketend

²⁰⁰ 28-06-1579: Frans van Halewijn, Maximiliaan Villain en Frans van Erpe aan Aartshertog Matthias. *Ibidem*, p. 217-219. Zelfde opmerking als in de noot hierboven.

²⁰¹ *Ibidem*, p. 221.

²⁰² Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Zwevegem*, p. 221. Bussaert van Hembyze (?-1582), heer van Gits, neef van jonker Jan van Hembyze (cfr. supra), schepen van de Keure (1559 en 1565), lid van de XVIII-mannen van Gent, in 1580 door Egmont gevangen genomen en vrijgelaten in ruil voor de bisschoppen van Ieper en Brugge. A. Despretz, *De Instauratie*, p. 16.

²⁰³ 26-07-1581: Resolutie van de Gentse stadsmagistraat. SAG reeks 94 Bis 27 nr. 64 bis.

²⁰⁴ E. Van Mingroot, *Rémi Drieux*, p. 42-43.

²⁰⁵ P.H. Verhoeven, *Maarten van Rietoven*, p. 79.

²⁰⁶ Ph. Kervyn de Volkaersbeke en J. Diegerick, *Documents Inédit*, dl. II, p. 43; Ph. Kervyn de Volkaersbeke, 'P. Borluut Gilles', in: *BN*, dl. II, p. 719-722; A. De Robaulx de Soumoy, *Mémoires de Frédéric Perrenot, Sieur de Champagny (1573-1590)*, Brussel, 1860, p. LXXXVIII.

zou geweest zijn en niets anders dan zout water en brood zou hebben gekregen.²⁰⁷ Zijn vrijlating in 1584 was te danken aan Farnese, die als voorwaarde voor de algemene vrede van 17 september 1584 gesteld had dat Champagny als gouverneur van Gent zou aangenomen worden. Elf dagen later trok hij inderdaad het huis in van Hembyze, als stadhouder.²⁰⁸

4. Besluit

De arrestaties van 28 oktober 1577 hebben een diepe impact gehad op het verloop van de Opstand in de Zuidelijke Nederlanden. Oranje heeft met zijn steun aan de Gentse revolutionairen dan wel zijn belangrijkste tegenstanders in Vlaanderen buitenspel gezet, maar tegelijk de eenheid in de Nederlanden gehypothecerd. De machtsgreep van 28 oktober 1577 lag immers aan de basis van de Gentse Republiek die in enkele jaren een groot deel van Vlaanderen in zijn invloedssfeer zou hebben. De compromisloze houding van de overwegend calvinistische XVIII-mannen van Gent, dreef hen steeds verder van de meer gematigde politiek van Oranje, en bracht grote onenigheid binnen het Staatse kamp met zich mee. Aan de andere kant was ook de onbuigzaamheid van Aarschot, en de onwil van zijn partij om de Gentse stadsprivileges te herstellen, evenzeer verantwoordelijk voor de escalatie. De provocatie van Aarschot aan het adres van de Gentse burgerij was hem en zijn vrienden zuur opgebroken, en de situatie zag er na de arrestaties allerminst rooskleurig uit. Niemand twijfelde dan ook aan de ernst van wat er zich in Gent had afgespeeld, wat de aanhoudende onderhandelingen met de Gentenaars verklaart. Hoewel de frustratie soms hoog opliep, en er bij momenten harde bedreigingen en beschuldigingen aan het adres van de Gentenaars werden geuit, werden de onderhandelingen doorgaans met grote voorzichtigheid gevoerd. Van bij de stichting van de “Calvinistische Republiek” hadden Hembyze en co. immers aan iedereen getoond dat ze een geduchte tegenpartij waren, en soms zelfs niet voor een aartshertog of prins achteruit krabelden. Toch zouden de gevangenen de jaren erna nooit helemaal in de steek gelaten worden, al verplichtte de oorlog bij momenten dat hun dossier even in de koelkast werd geplaatst. En hadden de patriotten de heren opgepakt vanuit “de wil om de Unie te beschermen”, dan waren de gevangenen begin 1579 de inzet van de vredesonderhandelingen die de laatste hoop op een verzoening tus-

²⁰⁷ G. Renson, *Frederik Perrenot*, p. 46; G. Renson, ‘De actie van Frederik Perrenot, heer van Champagny, tegen Willem van Oranje in de gevangenis te Gent’, in: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, dl. IV, nr. 1 (1949-1950), p. 20-41.

²⁰⁸ G. Renson, *Frederik Perrenot*, p. 53.

sen de Malcontenten en de Staten waren. De onwil van de Gentenaars om duidelijke garanties te geven over het welzijn van de gevangen heren, en om de afspraak tot uitlevering na te komen, is een niet te onderschatten oorzaak van het mislukken van de Conventie van Komen, en de reconciliatie in de Nederlanden.